

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку в Україні відбуваються процеси переосмислення минулого історичного шляху, наступних планів розвитку державності, громадянського суспільства, правових методів регулювання державного управління. Першочергове значення в цих процесах відводиться визначенню сутності та основних принципів діяльності судової влади як самостійної незалежної гілки державної влади, покликаної виконувати ряд важливих функцій в державі, перш за все функцію правосуддя.

Необхідність проведення наступної судової реформи, часта зміна судової структури законодавства, постійна увага до рівня та якості правосуддя з боку міжнародних організацій показують про відсутність в Україні розуміння поняття судової влади та зумовлює актуальність обраної теми роботи. Без комбінованого дослідження основних конституційних принципів діяльності судової влади та без глибокого науково-практичного вивчення особливостей регулювання та реалізації даних принципів неможливе створення насправді сильної та незалежної гілки влади.

Окремими напрямками організації та функціонування судової влади в Україні займалися та продовжують займатись такі вчені, як Бринцев В.Д., Воскобитова Л.А., Городовенко В.В., Куйбіда Р.О., Максимов С.І., Москвич Л.М., Кампо В., Назаров І.В., Селіванов А.О., Молдован В.В. та багато інших. Безпосередньо міжнародний досвід організації та функціонування судової влади, а також можливість його використання в Україні досліджують Авдєєнко Є.В., Молдован В.В., Бурак О.В., Соловей Г.В. Важливе значення для здійснення дослідження мають публікації та збірки міжнародних документів, видані в рамках міжнародних проектів за підтримки ООН та Європейського Союзу.

Аналіз публікацій за тематикою дослідження. Як показав аналіз стану наукової розробки проблеми судової влади в системі органів державної влади у вітчизняній літературі, українськими вченими створено підґрунтя для її подальшого вивчення. Вагомий внесок у дослідження цієї проблеми зробили Є.В.

Авдєєнко, Ю.О. Ремєскова, С.П. Наріжний, Л.В. Вінокурова, Г.В. Соловей, І. В. Музика, та ін..

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами (кафедральними темами). Тема дослідження передбачена планом наукових досліджень Академії Державної пенітенціарної служби.

Метою магістерської роботи є дослідження судової влади в системі органів державної влади. Відповідно до поставленої мети в роботі вирішуються такі **завдання:**

- з'ясувати поняття, ознаки, види та форми діяльності органів державної влади;
- дослідити особливості виникнення і розвитку інституту судової влади в Україні;
- охарактеризувати основні ознаки судової влади;
- визначити роль судової влади як однієї із гілок державної влади.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що складаються в процесі організації та функціонування судової влади в Україні.

Предмет дослідження - правові основи організації та функціонування судової влади в системі органів державної влади України.

Методологія дослідження. Як відомо, методологія являє собою сукупність певних методів дослідження певної науки, теми тощо. У дослідженні теми **судова влада в системі органів державної влади України** я використав **загальнонауковий** метод, який використовується практично в усіх науках та полягає у поверхневому дослідженні того чи іншого питання, даючи його загальну характеристику. Наступним використаним мною методом наукового дослідження даної теми є **емпіричний** метод, або ж збір і угруповання окремих тез, з яких утворюється певна гіпотеза. Метод **поєднання** полягає у формуванні добутої із різних джерел інформації про функції та роль судової влади та формування однієї цілісної системи досліджуваних явищ, що стосуються діяльності суду.

Ще одним досить вагомим методом наукового дослідження є **порівняльний** метод. Одним із методів наукового дослідження місця судової влади в системі органів державної влади України є **аксіоматичний** метод, під методом

якого можна назвати метод **дедукції**. Даний метод характеризується тим, що на основі вивчення різних джерел я спробую утворити одну цілісну систему досліджуваного мною питання. Завершальним методом дослідження є метод **комбінування**, тобто метод, який скомпоновує всі вищевказані методи, щоб утворити комплекс знань про судову владу, її основні функції, а також про місце та значення судової влади в системі органів державної влади, на основі повного методологічного аналізу.

Наукова новизна визначається тим, що питання організації та діяльності судів в системі органів державної влади України досліджувалися багатьма відчизняними та зарубіжними вченими, однак питання реформування системи судів з урахуванням трансформаційних процесів у суспільстві досліджувалися не достатньо глибоко.

Авторами у дипломній (магістерській) роботі пропонується низка теоретичних і важливих у практичному відношенні положень, зокрема:

- історико-правових передумов формування, розвитку та функціонування судової влади, а також розвитку їх організації, діяльності та структури;
- на основі принципів організації судової влади і їх індивідуальних проявів, обґрунтовується поняття судової влади та визначаються її особливості;
- проаналізовано позитивні та негативні прояви взаємодії судової влади з іншими гілками державної влади;
- співвіднесені і аргументовані такі поняття "судоустрій" і "судова система";
- наукові положення про роль та місце судової влади в системі органів державної влади;
- функцій правосуддя як фундаментальної діяльності будь-якого судового органу;

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані й викладені в роботі висновки та пропозиції є певним внеском в розвиток сучасної науки, а також можуть застосовуватись у таких сферах:

1) нормотворчій - відносно внесення змін до окремих нормативних актів, що регулюють судову систему та доповнень норм Конституції України, законодавства України про судоустрій, а також при створенні нових законопроектів відповідних законодавчих актів;

2) правозастосовній - щодо поліпшення здійснення правосуддя, підвищення його якості, а також проведення правильного розподілу навантаження в судовій системі України;

3) науково-дослідній - щодо подальшого дослідження питань, пов'язаних із темою роботи;

Апробація матеріалів дипломної роботи магістра. Основні положення дипломної роботи магістра доповідались та обговорювались на науково-практичній конференції V заочна науково-практична конференція “Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави”, Академія Державної пенітенціарної служби, Чернігів, 25 жовтня 2019 р., тези виступу на тему «Судова влада в системі органів державної влади України».

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, основної частини, висновків, та списку використаних джерел. Основна частина складається із трьох розділів. Перший і другий розділи, якої містять три підпункти, третій же розділ містить чотири підпункти. Повний обсяг роботи становить 86 сторінок. Кількість джерел - 83.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

1.1 Поняття, ознаки та види органів державної влади

Важливим і невід'ємним елементом структури державного апарату є орган країни (держави). Якраз від рівня розвиненості державних органів, їхньої співдії, чіткості повноважень і залежить рівень розвитку і ефективність державного механізму.

Державний орган - це структурний елемент апарату держави, створений країною або напряду обраний громадянами колектив державних службовців, котрі мають державно-владні повноваження та необхідні матеріально-технічні засобами для належного виконання ними завдань і функцій держави.

У органів держави є певні ознаки, вони різнять їх від державних підприємств, установ, а також від недержавних структур. Головними серед них є:

- державний орган є структурним елементом апарату держави;
- ці органи мають певну економічну і організаційну відокремленість і самостійність;
- вони створюються державою чи обираються напряду народом;
- мають нормативно закріплені державно-владні повноваження;
- мають певні риси відповідної організаційної структури;
- діють на певній територіальній межі;
- здійснюють свою діяльність від імені держави;
- використовують символи держави у офіційному порядку;
- мають відповідну компетенцію, приймають юридично обов'язкові нормативно-правові та індивідуальні акти;
- характеризуються деякими особливостями підпорядкування у процесі співпраці з іншими державними органами і установами;

- спираються у процесі здійснення своїх повноважень на організаційну, матеріальну та примусову силу держави;
- забезпечують державновладні повноваження шляхом застосування засобів виховання, переконання, заохочення, а в певних випадках і заходів примусу;
- мають особливий порядок утворення, види діяльності, характер і обсяг повноважень, форми та методи здійснення своїх функцій.

До кожного державного органу входять особи, котрі здійснюють керівництво, відповідно до покладених на них обов'язків і наданих їм повноважень, а ще спеціалісти та інші особи, котрі забезпечують технічні умови виконання керівних управлінських функцій.

Державні органи розрізняються за такими критеріями:

1) місце у системі державного апарату:

- первинні, які утворюються лише народом як джерелом влади і мають представницький характер;
- вторинні, які утворюються первинними органами державної влади, виникають від них і підзвітні їм;

2) способом утворення:

- виборні, тобто обираються громадянами чи представницькими органами;
- призначувані, призначаються президентом держави чи вищестоячими органами;
- успадковані, вони передаються монархом у спадщину;

3) часом функціонування:

- постійні, ці органи створюються без обмеження строку дії для виконання основних завдань держави;
- тимчасові, вони створюються лише для вирішення невідкладних завдань, спричинених надзвичайними обставинами;

4) за способом прийняття рішень:

- одноособові, ті в котрих рішення приймаються керівником одноособово, і він несе за це персональну відповідальність;

- колегіальні, ті в котрих рішення приймаються лише після обговорення їх на голосуванні;

5) територіальні межі діяльності:

- центральні, рішення котрих розповсюджуються на всю територію та населення країни;

- федеральні, рішення котрих розповсюджуються на її суб'єктів;

- місцеві, рішення яких розповсюджуються на певну територіальну одиницю;

б) змістом та напрямом діяльності:

- законодавчі органи, ті котрі мають представницький характер та правотворчі функції;

- виконавчі органи, котрі здійснюють виконавчо-розпорядчі функції;

- судові органи, мають незалежний характер, підпорядковуються лише закону і здійснюють функції правосуддя;

- контрольно-наглядові органи, вони здійснюють контрольно-наглядові функції;

Систему органів державної влади України складають:

1) ВР України;

2) Президент України (є главою держави і виступає від її імені);

3) органи виконавчої влади, котрі в свою чергу поділяються на:

- вищі (Кабінет Міністрів України);

- центральні (міністерства, державні комітети, органи виконавчої влади зі спеціальним статусом);

- місцеві (обласні, районні, міст Києва і Севастополя державні адміністрації, голови місцевих державних адміністрацій, відділи і управління обласних і районних державних адміністрацій, адміністрація державних підприємств, установ);

4) органи судової влади:

- місцеві суди;

- апеляційні суди;

- Верховний Суд.

Для розгляду деяких категорій справ відповідно до Законодавства в системі судустрою діють вищі спеціалізовані суди;

5) органи місцевого самоврядування, до них входять:

- сільська, селищна, міська рада;
- сільський, селищний, міський голова;
- виконавчі органи сільської, селищної, міської ради;
- районні й обласні ради;
- органи самоорганізації населення;

б) контрольно-наглядові органи, до них належать:

- Генеральна прокуратура України та її органи на місцях;
- податкові адміністрації, санітарні, контрольно-ревізійні та інші державні інспекції.

Як зазначалось вище, одним із найголовніших принципів організації і діяльності державного апарату є принципи розподілу влади. Відповідно до нього передбачається, що для належного функціонування країни в ній повинні існувати, незалежно одна від одної, законодавча, виконавча та судова влада. У наш час за зазначеним принципом побудовані конституції більшості країн.

Відповідно до Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент - ВР України. Верховна Рада - парламент однопалатний, що обумовлено унітарним характером України. ВР України формується шляхом виборів народних депутатів, котрі здійснюють свої повноваження постійно. Вони не можуть бути одночасно на державній службі та/або мати інший представницький мандат.

Основними функціями ВР України є:

- 1) представницька – вона здійснює представництво народу України і виступати від його імені;
- 2) законодавча – в неї є законодавчі повноваження щодо внесення змін до Конституції України, прийняття законів, внесення до них змін, скасування або припинення їх чинності, а також тлумачення їх положень;

- 3) установча - участь парламенту у формуванні органів виконавчої та судової влади, у формуванні власних парламентських структур, призначення або обрання на посади, звільнення осіб з посад інших органів державної влади;
- 4) контрольна - здійснення законодавчим органом контролю за діяльністю підзвітних йому державних органів, а також контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та їх захист.

Кожна функція має свій особливий порядок та/або спеціальну процедуру здійснення.

Законодавча влада, внаслідок своїх представницьких повноважень, є найбільш політизованим інститутом влади в Україні на відміну від інших гілок влади - виконавчої і судової, стосовно яких існує пряма конституційна заборона створення осередків політичних партій і здійснення політичної активності. Тому в органі законодавчої влади (парламенті) передбачається утворення фракцій політичних партій, парламентської більшості та меншості та ін.

Виконавча влада - одна з гілок державної влади, єдина система виконавчо-розпорядчих органів, котрі здійснюють безпосереднє управління державними справами.

Відповідно до Конституції України суб'єктами виконавчої влади в державі є:

- 1) органи загальної компетенції - вищі органи у системі органів виконавчої влади;
- 2) органи спеціальної компетенції - центральні органи виконавчої влади;
- 3) місцеві органи виконавчої влади.

У своїй сукупності дані суб'єкти утворюють цілісну систему органів виконавчої влади. Очолює систему органів виконавчої влади КМУ - вищий легіальний орган виконавчої влади, який відповідає перед Президентом і ВР України, підконтрольний і підзвітний ВР України. У своїй діяльності КМУ керується Конституцією, законами та актами Президента України. КМУ, у межах своєї компетенції, видає постанови та розпорядження, які підписує Прем'єр-міністр і які є обов'язковими до виконання.

Після КМУ, місце у виконавчій вертикалі влади посідають центральні органи виконавчої влади, до яких входять:

- 1) міністерства;
- 2) державні комітети (державні служби);
- 3) центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом (Антимонопольний комітет, Фонд держмайна, Управління державної охорони, СБУ тощо).

Центральні органи виконавчої влади можуть мати свої територіальні органи, котрі утворюються, реорганізуються і ліквідуються у порядку, встановленому законом, а ще утворювати дорадчі та консультативні органи, склад і положення яких затверджується КМУ.

Важливу роль у системі органів виконавчої влади відіграють місцеві державні адміністрації, котрі здійснюють виконавчу владу в областях та районах, районах АРК, у містах Києві та Севастополі. Їм надано право представляти інтереси держави і приймати від її імені розпорядження, котрі діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. У своїй діяльності місцеві державні адміністрації керуються Конституцією, законами України, актами Президента, КМУ та органів виконавчої влади вищого рівня.

Головною функцією виконавчої влади є виконання законів та інших нормативно-правових актів законодавчої влади і Президента України. Важливим напрямком діяльності виконавчих органів є виконання розпорядчих функцій, тобто органи виконавчої влади для виконання актів законодавчої влади, указів та розпоряджень Президента України від свого імені видають управлінські акти, надають відповідні розпорядження.

Виконавча влада має універсальний характер, її органи постійно діють на всій території держави, опираючись при цьому на матеріальні, людські, та фінансові ресурси.

Судова влада - одна з гілок державної влади, котра діє самостійно, і не залежить від законодавчої і виконавчої влади, та реалізується шляхом здійснення правосуддя.

Отже, основною функцією судової влади в Україні є здійснення правосуддя.

Правосуддя - це такий незвичайний вид діяльності країни, яку здійснює суд шляхом розгляду і вирішення у судових засіданнях адміністративних, кримінальних, цивільних та господарських справ.

Правосуддя, на відміну від діяльності виконавчої влади, здійснюється одним суддею або колегією суддів у суворо визначеній законом процесуальній формі. Правосуддя притаманне виключно судовій діяльності.

В Україні суди є самостійною гілкою влади вони функціонують незалежно від законодавчої та виконавчої влади. Делегування функцій судів, а також привласнення їхніх функцій іншими органами чи посадовими особами заборонено. Судова діяльність поширюється на всі правовідносини, котрі з'являються у країні. Свої повноваження суди здійснюють керуючись лише законами. Будь-яке втручання в їхню діяльність є недопустимим і має наслідком передбачену законодавством відповідальність.

В нашій країні правосуддя будується на відповідних принципах, до них можна віднести:

- відправлення правосуддя виключно судами;
- незалежність судів (суддів) і підкорення їх лише закону;
- здійснення судочинства державною мовою;
- законності;
- рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- забезпечення доказування вини;
- змагальність сторін судового процесу;
- підтримання державного обвинувачення в суді прокурором;
- забезпечення обвинуваченому права на захист;
- гласність судового процесу;
- забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду;
- обов'язковість всіх рішень суду.

Судову систему України складають:

- 1) Верховний Суд України - який є найвищим судом у системі судоустрою;
- 2) місцеві суди;
- 3) апеляційні суди;

Для розгляду окремих категорій справ в системі судоустрою України діють вищі спеціалізовані суди.

За винятком правосуддя, судова влада у правовій державі здійснює функцію захисту прав і свобод людини й громадянина шляхом їх гарантування та поновлення, а також функцію стримування двох інших гілок влади шляхом здійснення конституційного нагляду і судового контролю за ними.

Державний механізм діє та розвивається не відокремлено від інститутів громадянського суспільства. У системі соціального управління, поруч з органами державної влади, котрі на основі централізації вирішують питання загальнодержавного значення, на рівні адміністративно-територіальних одиниць працює система самоврядування на принципах відносної самостійності органів місцевого самоврядування.

1.2 Форми діяльності органів державної влади

Під формами діяльності органів державної влади розуміють зовнішню сторону їх функціонування, тобто сукупність його однорідних дій, котрі здійснюються у визначених організаційних межах, визначених законодавством. Іншими словами, форми діяльності - це однорідна діяльність органів державної влади, через котрі здійснюються їх функції.

Проблема форм діяльності органів публічної влади є найбільш дискусійною у сучасному державознавстві, про що свідчить розмаїття думок щодо питання про їхню класифікацію. З нашої точки зору, найбільш обґрунтованою і конструктивною є твердження тих вчених, що, розглядають форми діяльності як особливий структурний елемент правового статусу органів державної влади, виокремлюють правові та організаційні форми їхньої діяльності в залежності від характеру породжуваних наслідків.

Правові форми являють собою однорідну діяльність, яка пов'язана з прийняттям правових актів і тягне за собою юридично значущі наслідки.

З нашої точки зору, доречно виділити 5 основних форм правової діяльності органів державної влади:

- Правотворча - це діяльність суб'єктів щодо створення правових норм, їх зміни і скасування.

- Правозастосовча - це діяльність, за допомогою якої забезпечується безперервність процесу реалізації нормативно-правових приписів шляхом наділення одних учасників правовідносин суб'єктивними правами і покладення на інших відповідних юридичних обов'язків або шляхом вирішення питань про наслідки правових суперечок і правопорушень, а також притягнення винних до юридичної відповідальності.

- Контрольна - система спостереження і перевірки процесу роботи конкретного об'єкта з метою виправити його відхилення від заданих налаштувань.

- Установча - вона направлена на структурні перетворення у державному апараті і суспільному організмі.

- Інтерпретаційна - це складна та багатогранна діяльність яка пронизує всі основні форми створення і реалізації права щодо з'ясування і роз'яснення змісту і цілей норм права.

Всі зазначені форми мають низку спільних ознак:

- 1) вони врегульовані матеріальними і процесуальними нормами права;
- 2) призводять до виникнення, зміни чи припинення правовідносин;
- 3) весь час пов'язані з розглядом таких життєвих обставин, котрі прямо передбачені законом або нормативно-правовим актом і вимагають відповідного підтвердження та юридичного забезпечення;
- 4) здійснюються лише вповноваженими на те органами держави та посадовими особами, їх склад та обсяг повноважень учасників правової форми діяльності чітко фіксуються відповідним нормативним актом;
- 5) їхні результати постійно закріплюються у відповідних процесуальних документах, які мають офіційний характер і визначену законом форму;

б) та ін.

Неправові форми - це однорідна діяльність, яка не вимагає повного і сурвового юридичного оформлення, не пов'язана з здійсненням юридично значущих дій і прийняттям правових актів.

У новітній державознавчій літературі виділено багато підходів до класифікації неправових форм діяльності органів державної влади. Зокрема, пропонується виділяти такі форми: організаційно-регламентуючу, організаційно-господарську й організаційно-ідеологічну. Відомий український державознавець О.Ф.Фрицький поряд із правовою, матеріально-технічною і організаційною формами виділяє проміжні організаційно-правові форми [1, с. 143].

З нашої точки зору, неправові форми діяльності органів публічної влади найбільш доречно поділяти на організаційні й матеріально-технічні.

Організаційна діяльність здійснюється в рамках чинного законодавства й у межах компетенції органу. Однак правом тут регламентується лише загальна процедура вчинення дій. Організаційні дії часто проводяться в порядку поточної управлінської діяльності. Організаційні форми діяльності поділяються на основні та допоміжні.

Основні організаційні форми діяльності - сесія ВР України, Верховної Ради АРК, і місцевих рад, засідання КМУ і Ради міністрів АРК, засідання тимчасових спеціальних і слідчих комісій, підкомісій і робочих груп, комітетів ВР України, депутатських груп і фракцій, Погоджувальної ради депутатських груп і фракцій, самостійна робота депутатів у виборчих округах і т.д.

Допоміжними організаційними формами діяльності є проведення координаційних нарад, науково-практичних конференцій, офіційні візити за кордон і робочі поїздки по країні, прес-конференції, інтерв'ю, індивідуальний прийом громадян і посадових осіб, телефонні переговори та ін.

Організаційні форми, за виразом Г.В.Атаманчука, можна охарактеризувати як «способи вільного колективного пошуку оптимального варіанта вирішення якоїсь управлінської проблеми» [2, с. 84]. Такі дії або передують реалізації влади, або є наслідком, що впливає з процесу такої реалізації, а сама їх роль є

винятково допоміжною. Кожна така дія не викликає безпосередніх юридичних наслідків, однак вносить свою певну частку в кінцевий правовий результат.

Стосовно видів матеріально-технічних операцій то до них належать робота з депутатськими запитами і зверненнями, різними інформаційними запитами, діловодство, експедиція, охорона, збір і опрацювання інформації, проведення вимірів, розробка прогнозів, програм, методичних рекомендацій, здійснення бухгалтерського і статистичного обліку і т.д.

1.3 Методи діяльності органів публічної влади

Конкретні прийоми, способи організації роботи та функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування - все це є методи діяльності органів державної влади. Класифікація цих методів можлива за різними критеріями. Зокрема, виділялися наступні методи: - економічні, виховні, владні, організаційні; - методи організації і методи діяльності, методи переконання і методи примусу; - методи прямого і побічного впливу; - правові й неправові; - наукові, емпіричні, експериментальні та випадкові; - регулювання, загальне керівництво, безпосереднє управління; - загальні й спеціальні; - стратегічні і тактичні.

Сутність організаційних методів полягає у впорядкуванні діяльності структурних підрозділів, посадових осіб та працівників органів публічної влади з метою їх оптимального функціонування. Ці методи спрямовані всередину апарату, на підвищення організованості органів державної влади, на оптимізацію їх владної діяльності. Вони мають на меті підвищення ефективності практичної реалізації ними своїх завдань, функцій та компетенції.

Зпоміж організаційних методів діяльності органів державної влади можна виділити: планування, координацію діяльності, вироблення рішень, інструктування, інформаційне забезпечення, організацію виконання і контроль за виконанням, роботу з кадрами апарату та ін.

Планування є методом діяльності органів публічної влади, сутність якого полягає у завчасному прогнозуванні розвитку суспільних процесів у відповідній сфері та визначенні своїх дій у теперішньому та майбутньому.

В умовах подальшої спеціалізації органів публічної влади, ускладнення державного механізму, від окремлення системи органів місцевого самоврядування дедалі більшого значення набуває метод координації. Він полягає у забезпеченні узгодженості в роботі різних органів публічної влади і їх структурних підрозділів, шляхом встановлення раціональних зв'язків між ними. Характер координаційних зв'язків може різнитися в залежності від місця й ролі кожного з кореспондуючих суб'єктів у загальній системі органів публічної влади чи у структурі окремого органу.

Метод вироблення рішень полягає у сукупності засобів і вимог щодо формування владних рішень оптимального й законного змісту і форми.

Процес публічно-владної діяльності, або процес управління суспільними процесами, являє собою сукупність циклічних дій, пов'язаних з виявленням проблем, пошуком шляхів їх вирішення і організацією виконання прийнятих рішень. У процесі здійснення державно-владних функцій посадові особи приймають велику кількість рішень, вони: здійснюють планування, організовують роботу, мотивують людей, контролюють і координують всі процеси, пов'язані з діяльністю органу державної влади.

Метод організації виконання рішень полягає у здійсненні низки організаційно-правових заходів, спрямованих на безумовне втілення в життя прийнятих публічно-владних рішень. По-перше рішення має бути доведене до виконавців, які отримують чітку інформацію про те, хто, де, коли, і якими засобами має виконувати прийняте рішення. Найважливіше завдання посадових осіб при цьому полягає у подоланні об'єктивних та суб'єктивних перешкод і створенні умов для оптимальної реалізації рішення. Для цього поряд з методами прямого впливу (наказ, розпорядження, адміністративний тиск та ін.) використовуються заходи матеріального стимулювання працівників, вплив шляхом авторитету, переконання і т.д. Важливою складовою організації виконання

рішень є їх юридичне, матеріальнофінансове та організаційно-технічне забезпечення.

З методом організації виконання рішень тісно пов'язаний метод контролю, який полягає у цілеспрямованому спостереженні за належним виконанням підвладними суб'єктами прийнятих публічно-владних рішень. Фахівці в галузі державного управління зазначають, що функція контролю у державному управлінні полягає «в аналізі та порівнянні фактичного стану в тій чи іншій галузі з вимогами, котрі поставлені перед ними, відхиленнями у виконанні поставлених завдань та причинах цих відхилень, а також оцінкою діяльності й доцільності саме такого шляху». Важливо також звернути увагу й на таку функцію контролю, як надання допомоги підконтрольній структурі в наведенні порядку на об'єкті. Контроль дає можливість не тільки корегувати публічно-владну діяльність, але й допомагає передбачити перспективи подальшого розвитку та досягнення конкретного результату.

Контрольна діяльність здійснюється шляхом проведення перевірок, планових і позапланових ревізій, обстежень, заслуховування звітів і доповідей, здійснення рейдів, оглядів, вивчення матеріалів по скаргах і заявах громадян тощо. Вона має базуватися на принципах об'єктивності, дієвості, гласності та систематичності.

Даний метод використовується в діяльності всіх органів публічної влади. Проте процес демократизації вніс істотні зміни у співвідношення централізації й децентралізації влади, призначення контролю та форми його здійснення. Із засобу покарання контроль набув інформаційно-аналітичного характеру, став невід'ємним фактором подальшого розвитку публічно-владної діяльності.

Здійснення публічно-владних повноважень передбачає роботу з об'ємною і різноманітною інформацією, необхідною для прийняття правильних рішень, їх втілення в життя і оцінки їх ефективності. Управління потребує прямих і зворотніх каналів зв'язку. Тому обов'язковим елементом організаційної діяльності органів публічної влади є метод інформаційного забезпечення, що полягає у

роботі щодо збору, обробки і оцінки інформації, яка проводиться на всіх етапах процесу прийняття і виконання владних рішень.

Реалізуючи свою компетенцію, органи публічної влади вивчають і узагальнюють інформацію, що надходить від підпорядкованих органів, громадськості та з інших джерел. Інформація, що надходить по каналах зворотного зв'язку, є основою для прийняття органом публічної влади наступних рішень. Без врахування інформації неможливе ані прогнозування, ані планування розвитку керованих систем і об'єктів.

Важливе значення для оптимальної організації роботи має метод роботи з кадрами. За порядком заміщення посад розрізняють виборних та призначуваних працівників. За службовим становищем і характером виконуваних функцій виділяються керівники (міністри, голови місцевих державних адміністрацій, начальники управлінь, завідувачі відділами та ін.), спеціалісти (експерти, помічники-консультанти, референти, інспектори та ін.), а також адміністративно-технічний персонал (секретарі, водії, прибиральниці та ін.).

Метод роботи з кадрами включає в себе підготовку, підбір і розстановку кадрів, їх перепідготовку, підвищення кваліфікації, заохочення і накладення стягнень.

Підстави, види і порядок накладення заохочень і стягнень на працівників органів публічної влади визначаються Кодексом законів про працю, Законом «Про державну службу», спеціальними законами («Про статус народного депутата України», «Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів», «Про Конституційний Суд України» та ін.) і дисциплінарними статутами.

Крім організаційних методів, в діяльності органів державної влади використовуються соціально-психологічні методи - переконання і примус.

Переконання полягає в формуванні у суб'єкта яким керують впевненості у раціональності й законності прийнятого рішення і налаштуванні на виконання рішення добровільно. Переконання пов'язане з впливом на суспільну, групову чи індивідуальну свідомість, воно сприяє її формуванню у вигляді: обґрунтування, пояснення, обговорення, демонстрації певного прикладу та ін. За допо-

могою засобів переконання перш за все стимулюється належна поведінка учасників публічно-владних відносин шляхом проведення: виховних, роз'яснювальних, рекомендаційних, заохочувальних та інших заходів здебільшого морального впливу. Переконання направлене на те, щоб підпорядковані самі виконували зазначену в правових актах волю суб'єкта влади.

Примус полягає в адміністративному направленні суб'єкта до виконання прийнятого рішення незалежно його бажання шляхом застосування до нього заходів: організаційного, особистого, майнового, психологічного тиску. Примус завжди покликаний забезпечити виконання прийнятих рішень шляхом застосування певних заходів (попереджувальних, запобіжних чи заходів юридичної відповідальності). Примус - це такий метод, за якого бажана поведінка забезпечується застосуванням сили чи погрозою її застосування. Економічними методами примусу є методи побічного впливу на об'єкт (наприклад, підвищення податкових ставок, зменшення бюджетного фінансування та ін.). Примус традиційно розглядається в якості допоміжного методу діяльності, що використовується в силу нерезультативності переконання.

Примус безумовно є авторитарним явищем, але в теперішній час і в недалекому майбутньому залишиться потрібним методом для забезпечення охорони правопорядку, власності, прав та інтересів громадян та організацій, створення нормальних умов для діяльності апарату публічної влади.

РОЗДІЛ 2

ФІЛОСОФСЬКІ І ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СУДОВОЇ ВЛАДИ

2.1. Правосуддя і судова влада як чинники реалізації ідеї права

Правосуддя з точки зору філософії права рекомендується розглядати як категорію, яка відображає судове здійснення ідеї права. Ідея права в широкому понятті - це системне уявлення про те явище, яке зазначається як «право», конкретизоване за допомогою певного праворозуміння, відповідної концепції права.

Як зазначав П. М. Рабінович, «категорія праворозуміння є відображенням у людській свідомості за посередництвом поняття “право” того явища, котре є корисним для задоволення потреб існування й розвитку суб’єкта» [4, с.11-12]. Розуміння права змістовно відкривається на основі спеціальних уявлень: правових теорій, доктрин чи понять. У контексті правосуддя, недалеко із прийнятим розрізненням праворозуміння за підходами, слід виокремлювати й праворозуміння за галуззю діяльності. В цьому зв’язку тематично виділяється судове праворозуміння - уявлення про право, створене в ході судової діяльності, зокрема судового правозастосування. Дозволяється ще розрізняти праворозуміння за суб’єктами (судове праворозуміння судді, адвоката, прокурора, народних засідателів та ін.). Функціонально судове праворозуміння конкретизується через судове роз’яснення. Оскільки зазначені підходи до праворозуміння змістовно відрізняються, можливим є конклюдія (висновок) про те, що правосуддя - це межі діяльності та поєднання різних підходів до праворозуміння.

Звично вважаються юснатуралізм і юридичний позитивізм пануючими праворозуміннями. Інтерпретивізм позиціонується як «третій шлях» між теорією природного права та юридичним позитивізмом. Під інтерпретивізмом ще розуміють європейську юридичну герменевтику. Його найголовніші положення полягають у тому, що право є не чітким сполученням даних, правил чи фактів, а

тим, що юристи мають за мету витлумачити чи отримати у власній юридичній діяльності. Окрім того, не здійснюється розмежування між правом і моральністю. Водночас уявляється, що право не є іманентним природі, а правові цінності та принципи існують залежно. Першеуявлення протиставляє інтерпретивізм юридичному позитивізму, друге теорії природного права.

У судовій діяльності за умов інтерпретивізму «руйнуються» кордони праворозуміння, внаслідок чого і pojawiaються колізії між ними. Все це відбувається на тлі пошуку рішення - як оптимального для сторін, законного чи правомірного відповідно до чинного права, так і справедливого - відповідно до уявлень про справедливість як ідею права та ідею правосуддя. По суті, не лише юридична герменевтика стає методологією відправлення правосуддя, а й здійснення правосуддя стає методологією пошуку та реалізації права.

Справедливість - змістовна категорія правосуддя. Загалом же справедливість - філософська, соціальноетична та моральноправова категорія, один із основних принципів права. Прийнято виділяти три головні види справедливості: зрівняльну, яка передбачає досягнення найбільш можливі рівності прав і можливостей; розподільчу, котра направлена на подолання диспропорцій у розподілі матеріальних і духовних благ, виходячи з природноправової рівності людей, але з урахуванням заслуг певної людини перед громадськістю; та відплатну, що розповсюджується на сферу покарань за правопорушення і злочини. Справедливість - є одним із найголовніших принципів у правозастосовній, зокрема судовій, діяльності. На латинській мові поняття справедливості позначалося терміном «*justitia*» (юстиція). У кримінальному процесі справедливість означає обов'язок відповідних органів визначити об'єктивну істину у справі, забезпечити дотримання законних прав та інтересів всіх учасників кримінального процесу. У правосудді загалом справедливість виникає як сенс, мета (допомогтися справедливості означає здійснити правосуддя) і критерій змісту судочинства як форми здійснення правосуддя.

Зазначимо, що між словами «право» і «справедливість» присутній етимологічний зв'язок, який доводиться як в українському мовознавстві, так і в

правознавстві. Так, в українському мовознавстві стверджується, що слово правосуддя є запозиченням із церковнослов'янської мови. Церковнослов'янське «правосжднк» утворене з основ прикметника «правь» (правий, правильний, справедливий) та іменника «сждь». [5, с.152].

Відповідно етимологія слова правосуддя - правильно, справедливо робити, говорити, судити. Якщо зв'язувати ці розуміння з явищами, позначеними цими словами, то правосуддя в судовому контексті може означати «правильний, справедливий суд» чи «суд за правом», «суд за справедливістю». Твердження такого розуміння підтверджує і те, що в літературі часто «правосуддя» тлумачиться як «право судити» [6, с.26].

Тепер спробуємо з'ясувати зміст слова «правосуддя» як фахового слова - терміна, що має спеціальний зміст, котрий розкриває певне, інколи загальноприйняте в науковому середовищі, розуміння зазначеного явища.

Виокремимо насамперед етимологічний та змістовний зв'язок між словами «правосуддя», «справедливість» і «юстиція». Як вказано в «Етимологічному словаре русского языка», слово «юстиция» у російській мові відоме з початку 18 століття. При цьому старе значення докорінно відрізняється від нового. Якщо спочатку слово означало «страта», «шибениця», то згодом воно набуло значення «судочинство», «правосудця». Слово прийшло із західноєвропейських мов, зокрема з французької чи німецької. Зрештою, слово походить від латинського «*justitia*». Не виключено, що російське «юстиция» сходить безпосередньо до латинської, хоча ця версія менш доказова [7, с.92].

Детальніше етимологію слова юстиція викладено в «Історикоетимологічному словнику сучасної російської мови»: «Юстиція - “судочинство”, “правосуддя”; “сукупність державних установ, котрі відправляють правосуддя і так чи інакше пов'язані із судочинством”» [8, с.42].

Далі заглянемо до енциклопедичного визначення терміна правосуддя. В українському праводержавознавстві правосуддям традиційно вважають «правозастосовну діяльність суду з розгляду і вирішення справ у встановленому законом процесуальному порядку...» [9, с.30].

Визнання будьякої діяльності суду правосуддям є науково та практично проблемним. Адже на практиці сторони судової справи нерідко бувають незадоволеними рішеннями суду як результатом діяльності суду. Відтак, прагнучи добитися справедливого правосуддя, рішення оскаржують, що може спричинити їх зміну чи скасування. Через це до цільніше вважати, що не будь яка вказана вище правозастосовна діяльність суду є правосуддям. Зазначену діяльність доречно та найбільш влучно називати судочинством, тобто «процесуальною формою здійснення правосуддя» [10, с.73].

Тому з позицій філософії права «правосуддя» непотрібно ототожнювати із судочинством - формою здійснення правосуддя. Таким чином, слід розрізняти формальні й змістовносутнісні ознаки правосуддя. Формальною ознакою правосуддя є його здійснення у формі судочинства судами як державними органами, а змістовною - відповідність вимогам справедливості та забезпечення ефективного поновлення в правах.

Слід звернути увагу на важливість як формальних, так і змістовно-сутнісних ознак правосуддя, співставляючи й розмежовуючи поняття «правосуддя» та «самосуд». Самосуд за формою не є правосуддям, оскільки не передбачає форми судового здійснення, встановленої чи санкціонованої державою. Якщо правосуддя завжди здійснюється лише держслужбовцями (суддями), то самосуд здійснюється особами які не вправі здійснювати правосуддя. У цьому розумінні самосуд постає як вчинення розправи над особою без належних на те правових підстав і в позасудовому порядку. Самосуд за змістом має ознаки, притаманні для явища правосуддя (відновлення прав, компенсація нездатності чи неефективності державних судів у покаранні винних). Ще одним ключовим елементом аналізу самосуду є залежність його оцінки від праворозуміння. Таким чином, проявляється діалектичний зв'язок між поняттями «самосуд» і «правосуддя», явища якого можуть мати й ознаки «узаконеної помсти, яку називають правосуддям» [11, с.57].

Вказане надає нам підстави запропонувати таку гіпотезу: поняття правосуддя та судочинство є різними за змістом, їх слід розмежовувати. Обґрунто-

ваність цієї гіпотези має потенціал підправити традиційне визначення терміна «правосуддя». Водночас виправлення змісту визначення правосуддя само по собі не вирішує ні проблеми сутнісного визначення правосуддя, ні практичних проблем, котрі знаходять своє відзеркалення та вирішення в межах і філософсько-правових напрацювань праводержавознавства.

Етимологічне та термінологічне значення слова правосуддя слугує смисловим путівником, направленим на осмислення явищ, позначених термінами правосуддя, зокрема й у зв'язку з термінами право, справедливість, суд.

Правосуддя як об'єкт дослідження можна визначати за допомогою 3 загальнонаукових підходів: дескриптивного, атрибутивного та сутнісного [12, с.37-42].

Дискрептивний підхід полягає у виокремленні для визначення й описання тих рис, які вирізняють правосуддя як явище зпоміж інших. Застосування цього підходу здатне виявити численні риси явища правосуддя. З поміж них найбільш очевидними є такі, наприклад, як те, що правосуддя - це судова діяльність, що суд - орган здійснення судової влади, суддя - особа, вповноважена здійснювати судочинство, та ін.

Атрибутивний підхід зосереджує увагу на виокремленні визначальної риси правосуддя, що звичайно характеризує і решту ознак явища. При застосуванні даного підходу правосуддя, наприклад, може розглядатися як «суд за правом», що вказує на такі атрибути явища правосуддя, як «суд» і «право», «правосудність», котрі можуть бути визначені як ключові атрибути правосуддя.

Для визначення злочину дескриптивний підхід виявить низку ознак злочину. Кожна із цих ознак може бути атрибутом злочину.

Сутнісний (ессенціальний) підхід полягає у спробі сформулювати таке визначення правосуддя, котре відповідатиме уявленню про сутність правосуддя як явища, відтак закладаючи основи того, що може претендувати на концепцію правосуддя.

Осмислення правосуддя можливе з позицій «есенціального» та «екзистенціального» підходів [13, с.10], розвинених у межах онтології як розділу філо-

софії. Так, за есенціального підходу правосуддя розкривається через певну сутність, що вже існує. Такою сутністю у випадку правосуддя може вважатися справедливість як якість, чи специфічна державно владна діяльність як форма. За екзистенціального підходу правосуддя зумовлене своїм існуванням. Відтак осмислення правосуддя є конкретним породженням, процесом і наслідком існування явища. У цьому сенсі людина розуміє те, що називається правосуддям, зважаючи на його прояви - буття правосуддя.

Правосуддя постає як онтологічна проблема, але при цьому не позбавляється есенціального виміру. Так, наприклад, правосуддя за такого підходу осмислюється індивідуально: кожен може виявити своє певне екзистенціальне розуміння правосуддя. Таким чином, воно може бути розвиненим і позиціонуватись як індивідуальне розуміння конкретного суб'єкта.

Загалом же вказані підходи в сукупності уможливають формування різнорівневого цілісного образу правосуддя як явища - зокрема й філософсько-правового.

Поняття «правосуддя» та «судова влада» змістовно з'єднані, проте не тождні. Подібно до судочинства правосуддя постає як форма реалізації судової влади. Судова влада - поняття, яке в межах доктрини поділу влади позначає одну з гілок державної влади, основне завдання якої - відправлення правосуддя.

Теорія і практика держави і права виробили думку: здійснення правосуддя - головна функція судової влади. Водночас судова влада є частиною влади державної. Джерелом влади, зокрема і державної, як визначено в КУ, є народ. Тому не випадково в деяких теоретичних і філософських концепціях суди не вважаються частиною держави (як-от у філософії права Гегеля, за якою суди - «уповноважені держави в цілях управління державою проти громадянського суспільства») [14, с.118].

Правосуддя постає як сфера врівноваження інтересів. Щоб урівноважити інтереси держави і громадянського суспільства й не допустити децентралізації влади, держава санкціонувала форми представництва народу у формі відправлення так званого правосуддя: суди присяжних, мирові судді, народні засіда-

телі. Хоча сьогодні й теоретично допускається, і практично наявна певна участь народу в здійсненні правосуддя, за Конституцією, «делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються» [3, ст. 124]. Тому діалектичний рух має відбуватися в напрямі, коли або «громадянське суспільство переходить, таким чином, у державу» (К. Неволін) [15, с.33], або будується така стадія розвитку держави, як «державне суспільство - громадянська держава» [16, с.16], або в напрямі «правового суспільства» (С. І. Максимов) [17, с.37-44]. Водночас суцільне одержавлення функції правосуддя може загострювати протистояння між державою і громадянським суспільством, оскільки право суддя є функцією, делегованою ним державі.

Судове здійснення ідеї права може відбуватися і шляхом скасування неправового законодавства. Розглянемо це на прикладі застосування «формули Радбруха». Вона є теоретичним приписом за вершеного логічного судження, розробленим німецьким правознавцем Густавом Радбрухом для вирішення практичних правових проблем. Формула стала наслідком філософсько-правової рефлексії (філософський метод, за якого об'єктом пізнання може бути сам спосіб пізнання чи знання, думка, вчинок) філософа права на ідеологію і практику соціалнаціоналізму. В основі формули, як і філософії права Г. Радбруха, лежить «ідея права». Ототожнювана Радбрухом з ідеєю справедливості в широкому розумінні, ідея права засновується на трьох взаємопов'язаних, але часом конфліктних правових цінностях, які її реалізують: справедливості (у вузькому розумінні), доцільності та правопевності. Подолати антиномію ідеї права й покликає «формула Радбруха». Порівняно з її першим варіантом (до 1930 р.), зміненим під впливом злочинів режиму націонал соціалізму, у другому її варіанті надається більшого значення справедливості як елементу ідеї права, таким чином, антиномія ідеї права вирішується на користь пріоритету справедливості над правопевністю і доцільністю. Формула застосовується лише, «...коли суперечність діючого закону та справедливості сягає настільки нестерпного масштабу, що закон як “несправедливе право” поступається спра-

ведливості...» [18, с.225-238]. Положення Радбруха реконструюються у двох «формулах» про статус несправедливих законів, що частково збігаються: перша - щодо «нестерпного» відходу від справедливості, друга - щодо відсутності «навіть прагнення» до встановлення справедливості. За першою формулою те, що за формальними ознаками здається законом, вважається «несправедливим законом» і тому, повинно поступитися справедливості або ж є не лише «несправедливим правом», а більше того - «неправовим за своєю природою» [18, с.225-238].

2.2. Судова влада в суспільних відносинах

З епохи Джона Локка та Шарля Монтеск'є найважливішим у механізмі функціонування державної влади є принцип її поділу, відповідно до якого для правильного та ефективного функціонування держави мають існувати незалежні одна від одної законодавча, виконавча та судова гілки влади. За цієї системи законодавча, виконавча і судова гілки влади організаційно та формально розділені й зовсім незалежать одна від одної. Водночас кожна з них наділена відповідними повноваженнями, котрі дають змогу контролювати й обмежувати інші гілки влади. Ці повноваження і складають систему стримувань і противаг. Дана конструкція з деякими удосконаленнями існує й до теперішнього часу та знайшла своє відтворення в конституціях усіх сучасних демократичних держав, зокрема й України.

Відповідно до КУ державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову [3, ст. 6]. Зазначене конституційне положення закріплює принцип поділу влади, відповідно до якого кожна з гілок єдиної і неподільної державної влади здійснює лише її притаманну функцію, має свою сферу реалізації та свою компетенцію. Саме такий поділ державної влади зумовлений необхідністю забезпечення ефективного функціонування державної влади в інтересах суспільства та створення перешкод для зловживання владою, її незаконного захоплення (узурпації).

Особливе місце судової влади в системі державної влади зумовлене тим, що відповідно до КУ «правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається» [3, ст. 124]. Таким чином, жоден інший орган, жодна інша посадова особа не можуть здійснювати правосуддя, а отже й реалізовувати судову владу.

При цьому слід мати на увазі, що принцип поділу влади стосується саме державної влади і лише на певному періоді її розвитку. Сама державна влада є найвищою та найважливішою формою політичної влади, її ядром, спирається на спеціальний апарат примусу, наділена монопольним правом видавати закони та інші розпорядження, обов'язкові для всього населення. Проте наукове історико-правове дослідження не завжди має справу з державно-організованим суспільством та з «одержавленою» владою. Відповідно з'являються невіпадкові сумніви в адекватності використання дефініції «судова влада» при вивченні додержавних суспільств та суспільств, котрі були державно оформлені, але в них політичний клас не мав можливості втілити у політичну практику ідеї Локка та Монтеस्क'є. Для вирішення поставленого завдання ми маємо з'ясувати, чи існують у суспільствах минулого соціокультурні аналоги феномену «судової влади» в сучасному розумінні.

Суспільство є предметом вивчення багатьох гуманітарних наук і має чималу кількість визначень. Так, під терміном «суспільство» розуміють - об'єднання людей, котре має певні географічні кордони, спільну законодавчу систему і певну національну (соціокультурну) ідентичність [19, с.88]; надіндивідуальну духовну реальність, засновану на колективному уявленні [20, с.29]; взаємодію людей як продукт соціальних (тобто орієнтованих на інших) людських дій [21, с.12]; систему відносин між людьми, засновану на нормах і цінностях; сукупність відносин між людьми, що складаються в історичному розвитку в процесі їхньої спільної економічної діяльності; соціальну систему, що перебуває в стані відносної рівноваги, котра постійно порушується й відновлюється; тип організації соціального життя з механічним з'єднанням частин,

що утворюють соціальну цілісність, яка характеризується протиборчими намаганнями її учасників, раціональним обміном, розрахунком, усвідомленням корисності й цінності [22, с.121].

Узагальнюючи соціологічні уявлення про суспільство, Н. Черниші стверджує, що суспільство є найзагальнішою системою взаємозв'язків і відносин між людьми, соціальними групами, спільнотами та соціальними інститутами. Це сукупність усіх способів взаємодії та форм об'єднання людей, в якій знаходить прояв їхня взаємозалежність один від одного і котра склалася історично [23, с.111].

Спільним для усіх наведених визначень є виокремлення специфічної сутності суспільства, котра полягає в сукупності суспільних відносин, тобто відносин, які складаються між людьми в їхній життєдіяльності. Звідси суспільство - це відносно стійка система соціальних зв'язків і відносин, що склалися між людьми в процесі історичного розвитку їхньої спільної життєдіяльності, спрямованої на відтворення умов для існування та задоволення потреб їх життєдіяльності. Єдність суспільства тримається завдяки дії звичаїв, традицій, законів тощо.

Суспільству притаманний ряд ознак, котрий відрізняє його від інших груп: спільна територія, що становить основу соціального простору, в якому проживають, взаємодіють, формують і розвивають між собою взаємозв'язки члени суспільства; загальноприйнята система норм і цінностей, система культури, що є основою зв'язків між людьми. Завдяки цьому суспільство має велику інтеграційну силу. Воно соціалізує кожну людину, кожне покоління людей, підпорядковуючи їхню поведінку чинним нормам і включаючи її до загальної системи зв'язків; має здатність підтримувати й постійно відновлювати високу інтенсивність внутрішніх взаємозв'язків, забезпечувати стійкість соціальних утворень; суспільству притаманні автономність, саморегуляція, саморозвиток, що забезпечуються тими інститутами й організаціями та на підставі тих норм, принципів, традицій і цінностей, які виникають у самому суспільстві. Суспільство здатне без втручання зовнішніх сил створювати для людей такі форми ор-

ганізації та умови їхнього життя, котрі необхідні для задоволення їхніх потреб, їхнього самоствердження й самореалізації [22, с.122].

При цьому формами суспільної взаємодії не обов'язково є лише дії реально існуючих людей, котрі розмовляють, спілкуються, показують приклад або переконують, а й невидимі способи дій і об'єкти, створені людьми в світі, який людину оточує, такі як звичаї і схеми, сценарії, ігри, ритуали, культурні форми. Даний комплекс ціннісно-сміслових, нормативно-регулятивних і знаково-комунікативних засобів і механізмів, що забезпечують колективний характер форм життєдіяльності людей, у функціональному ракурсі може бути розглянутий як система соціальних норм людської життєвої практики.

Моральні, правові, релігійні та інші норми є інструментом соціального регулювання суспільних відносин, зміст якого полягає у впливі на поведінку людей. Соціальні норми виражають об'єктивну потребу будь-якого суспільства в упорядкуванні дій і взаємин його членів, у підпорядкуванні їхньої поведінки соціально-необхідним правилам. Таким чином, соціальні норми виступають м'яким фактором свідомого і цілеспрямованого впливу соціальної спільноти на способи й форми життєдіяльності людей.

Таким чином, суспільство є системою відносин між індивідом і колективом, між мікроколективами всередині суспільства, що підтримуються на основі передачі від покоління до покоління форм і правил поведінки, які використовуються членами суспільства завдяки соціалізації.

Одним із видів таких відносин, що можуть бути умовляно виокремлені, - це вольові відносини, які в свою чергу є сутністю влади. Важливою особливістю владного відношення є переважний, визначальний вплив 1-ї його сторони на іншу. Тому сторону з переважним впливом називають суб'єктом, а сторону, яка цього впливу зазнає - об'єктом владного відношення. Влада - це завжди двостороння взаємодія суб'єкта та об'єкта.

Коли ми застосовуємо слово «влада», то маємо на увазі: по-перше осіб, котрі наділені відповідними адміністративними повноваженнями; по-друге систему державних органів; по-третє політичне панування над людьми; по-

четверте, можливість та право впливати на поведінку людини за допомогою таких засобів, як право, авторитет, воля або примус.

З того часу, як суспільство постало перед необхідністю постановки мети власного розвитку та визначення шляхів і методів її досягнення, а також пов'язаного з цим узгодження різноманітних інтересів всередині себе, і з'явився такий суспільний феномен, як влада.

Із плином часу категорія «влада», поряд із категорією «держава», стала правилом вивчення політичних відносин, предметом політичної науки, яка зробила безліч теорій влади. В основу владних концепцій були покладені різні аспекти, прояви влади в суспільному житті. Одна з найповніших класифікацій влади належить польському політологу Є. Вятру [24, с.114], який вирізняє: 1) біхевіористську концепцію влади, що розглядає владу як особливий тип поведінки, за якого одні люди керують іншими, а ті - їм підкоряються; 2) психологічну концепцію влади, відповідно до неї влада - це поведінка реальних індивідів, витoki влади коріняться у свідомості та підсвідомості людей, а прагнення до влади, й особливо оволодіння нею, виконують функції суб'єктивної компенсації фі-зичної або духовної неповноцінності; 3) системну концепцію влади, що наголошує на залежності влади від соціальної системи; 4) телеологічну теорію, згідно з якою влада - це здатність досягати поставленої мети; 5) структурно-функціональну, відповідно до якої влада розглядається як тип відносин між підлеглими та керівниками; 6) реляціоністську, що розглядає владу як відносини між особами, за яких 1 з них впливає на іншу; 7) інструменталістську, для якої влада - це можливість використання певних засобів, зокрема насильства і примусу; 8) конфліктну концепцію влади.

Розмаїття наукових підходів доводить багатозначність проявів влади. Засобами здійснення влади як певного феномену, що змінюється відповідно до конкретних соціальноісторичних умов, були: насильство, примус, психологічний вплив, економічні важелі, домовленість сторін (консенсус), тощо. Останнім часом, виходячи з аксіологічних принципів гуманізації суспільного

життя, дослідники говорять про те, що влада - це насамперед переконання, консенсус, узгодження інтересів.

Влада припускає верховенство, монопольне право суб'єкта приймати рішення, обов'язкові та значущі для об'єкта, і спроможність забезпечувати виконання прийнятих зобов'язань, тобто здійснювати контроль над об'єктом. Суспільство об'єктивно потребує влади. Вона протистоїть анархії, перешкоджає руйнівним діям, небезпечним для всього соціального організму [25, с.15].

Для характеристики функціонування влади важливою є її легітимність, що передусім означає: визнання населенням права влади на примус щодо себе, згоду на підкорення такій владі, визнання її справедливою та авторитетною, існування порядку, який уособлює така влада, найкращим для країни. Легітимність базується на довірі й прийнятті влади громадянами на підставі їхнього розуміння добра, справедливості, порядності, совісті. Існує і певний зовнішній аспект легітимності - визнання державної влади світовою спільнотою.

Найголовнішою соціальною функцією легітимності є забезпечення покори, згоди без примусу або, в разі необхідності, виправдання підкорення, застосування сили. Загалом легітимність влади можна визначити як згоду громадян або визнання ними права певної особи чи групи осіб поширювати свій вплив на них у справах управління суспільством. Важливим компонентом легітимності є добровільна згода на панування через упевненість у компетентності чи авторитеті представників влади чи самої системи влади загалом.

Макс Вебер розробив концепцію досконалих моделей політичного панування, на яких базуються сучасні уявлення науковців про три основні типи легітимності влади: традиційну владу, котра спирається на віру людей у святість традицій і право володарювати тим, хто здобув владу за цією традицією; харизматичну владу, котра ґрунтується на ірраціональних мотивах, на вірі підлеглих у божественний дар, у надприродну святість, героїзм, екстраординарні здібності та виняткові чесноти політичного лідера; легальну (раціональну) владу, яка базується на вірі в законність існуючого порядку, професіоналізм владних

структур, на визнанні добровільно встановлених юридичних норм, що регулюють відносини владарювання й підкорення [26, с.620].

Веберівська типологія отримала загальне визнання, хоча деякі вчені доповнюють її іншими типами легітимності. Так, американський політолог Д. Істон виокремлює ідеологічну легітимність, котра спирається на переконаність індивідів у правильності тих ідеологічних цінностей, які проголошуються владою, структурну легітимність, що полягає в довірі з боку населення до структур і норм політичного режиму, персональну легітимність, джерелом якої є віра населення в компетентність лідера [27, с.401].

Судова влада як складова державної влади теж вимагає відповідної легітимації з боку громадян. При цьому, не звертаючи уваги на специфічні особливості судової влади (ґрунтування на правових нормах, вирішення юридично значущих справ, що мають правові наслідки), її легітимність також є насамперед соціально-психологічним явищем, яке слід відрізняти від її легальності. Легальність влади - це її юридичне обґрунтування, законність, відповідність чинним у державі правовим нормам. Легітимність не є синонімом законності, оскільки політична влада не завжди спирається на право й закони, але завжди користується певною підтримкою щонайменше частини населення.

Використовуючи веберівську систему координат, можемо стверджувати, що в сучасних умовах легітимність судової влади може бути лише раціонально-легальною. Тобто громадяни повинні бути переконані, що суд над ними чиниться відповідно до узаконених правових норм, на принципах добра і справедливості. Сама особлива природа судової влади виключає традиційний або харизматичний тип її легітимності. Право повинно бути системним, безособовим, чітким та раціональним.

У такому випадку легітимність буде свідчити про ступінь довіри суспільства до судової влади, просуспільну згоду щодо неї, готовність до виконання її рішень. При цьому, як ми бачили вище, легітимність передбачає не лише відповідність судової влади вимогам закону, а й неформальне, процесуально не визначене позитивне ставлення суспільства до судової влади та її рішень.

У цьому аспекті для забезпечення легітимності необхідне дотримання кількох умов.

По-перше, однією з найважливіших умов є спосіб формування судової влади - наскільки суддя залежний від інших суб'єктів політичного процесу при призначенні на посаду, яким вимогам він мусить відповідати, аби бути призначеним на посаду. Або, як це визначено Законом України «Про судоустрій і статус суддів», судова влада відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними згідно із законом. При цьому, відповідно до частини другої цієї статті, судову владу здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі та присяжні через здійснення правосуддя в рамках відповідних судових процедур [28, ст. 1].

По-друге, наявність ефективних форм і засобів контролю над судовою владою з боку інших гілок влади та суспільства.

По-третє, матеріальна незалежність судової влади, яка включає як належне фінансування судової системи та забезпечення виконання її процесуальних завдань, так і матеріальне забезпечення суддів.

По-четверте, точно окреслена сфера діяльності судової влади, її компетенція, виключність повноважень.

По-п'яте, дотримання судовою владою законодавчих приписів та духу права при здійсненні правосуддя. Зокрема, відповідно до КУ основними засадами судочинства є законність, рівність учасників судового процесу, забезпечення доведеності вини, забезпечення права на захист, гласність судового процесу тощо [3, ст. 129].

По-шосте, обов'язковість виконання рішень суду. Тобто, в разі ухвалення судом рішення, воно повинно бути виконане в обов'язковому порядку.

Дотримання цих умов сприяє тому, що громадяни, державні органи й посадові особи, юридичні особи, держава в особі законодавчої та виконавчої влади довірятимуть судовій владі, визнаватимуть її за легітимну. Владу, спосіб формування і діяльності якої збігається з існуючими в суспільстві нормами й цін-

ностями, а результати діяльності при близно відповідають соціальним очікуванням, визнає народ, або, кажучи по іншому, вона стає легітимною.

З погляду теорії держави і права, влада - явище соціальне. Соціальна влада присутня скрізь, де є усталені об'єднання людей: у сім'ї, виробничих колективах, державі, тобто там, де існують реальні можливості та спроможність впливати на поведінку людей за допомогою яких-небудь засобів. Динаміка розвитку будь-якої організованої спільності людей - це боротьба між владою та хаосом.

Звідси висновок: існування судової влади зумовлене потребою суспільства в підтриманні правового та соціального порядку, а її державна природа - обов'язком держави цей порядок підтримувати. Судова влада виникає через необхідність та обов'язок держави трактувати свою волю в тому разі, коли нормативне трактування, яке виражене в нормі закону, суперечить нормативним трактуванням державної волі в процесі індивідуального регулювання [29, с.5].

Але не лише державно-організоване, а й будь-яке суспільство потребує арбітра, який вирішує конфліктні ситуації між членами такого суспільства на підставі загальноприйнятих у ньому норм на основі справедливості.

Досить цікавими у цьому контексті уявляються відповідні міркування Арістотеля. Його «Нікомахова етика» доступна в двох російськомовних перекладах - Е. Радлова [30, с.207] та Н. Брагінської [31, с.104], а також в українському перекладі В. Ставнюка [32, с.80].

В інтерпретації Радлова, повторюваній В. Ставнюком, думка Арістотеля щодо діяльності судді в грецькому суспільстві викладена так: “Ось чому при тяжбах вдаються до посередництва судді, адже йти до судді значить йти до справедливого, оскільки суддя хоче бути як би уособленим, справедливим. І шукають суддю, який стоїть посередині (між сторонами), деякі навіть називають суддів «посередниками», вважаючи, що, знайшовши посередника, знайдуть і справедливе. Виходить, справедливе це якась середина, коли вже і суддя це посередник” [30, с.89,90]. При цьому для Арістотеля справедливість, з одного боку, означає «слідування закону», а з іншого «середину між збитком та виго-

дою». Несправедливим, за Арістотелем, називають «як того, хто порушив закон, так і того, хто бере зайве з інших...». Якщо людина, яка переступає закони, є несправедливою, а той, хто слідує закону, - справедливий, то зрозуміло, що все, встановлене законом, - є справедливим [30, с.83,84].

Брагінська пояснює, що 5 книга «Нікомахової етики» повністю присвячена справедливості, або, як вона розтлумачує, чесноті, котра визначається словом «dikaiosyne». Брагінська відмовилася перекладати цей термін словом «справедливість», запропонувавши замість нього слово «правосудність» [31, с.152].

Таким чином, будь-яке суспільство має потребу в управлінні, яку здійснюють виокремлені суб'єкти цієї організаційно-управлінської діяльності, що разом складають політичну систему суспільства. Саме існування суспільства неможливе без наявності всередині нього започаткованих правил і норм поведінки та діяльності, погоджених більшістю членів суспільства. Наявність загальних правил і норм не означає що вони можуть врахувати всі можливі форми індивідуальних суперечностей між членами суспільства, в тому числі щодо застосування цих норм. Звідси виникає потреба в судовому розгляді таких індивідуальних спорів, з подальшою згодою на підкорення винесеному рішення. Зазначений механізм може вважатися судовою формою здійснення судової влади в такому суспільстві.

2.3 Поняттєво-термінологічний апарат історико-правового дослідження судової влади

Викладені вище міркування розкривають потаємний зміст судової влади, її значення для утвердження ідеї права та забезпечення нормального функціонування суспільства відповідно до притаманних певній історичній добі суспільних очікувань. Проте для історико-правового вивчення необхідними є також

певні формальні дефініції (визначення), котрі розкривають найсуттєвіші юридичні ознаки вивчаємої правової реальності:

1. Судова влада - це передусім різновид публічної влади в цілому, яка проявляється в сукупності певних владних повноважень. Її не слід ототожнювати із суб'єктами, уповноваженими здійснювати судову владу - органами судової влади.

2. Судова влада не належить тільки державі. Вона безпосередньо пов'язана з реалізацією ідеї права, зокрема його первісних форм, а тому існує і в додержавному суспільстві. Окрім того, в демократичних державах зазвичай джерелом публічної влади визнається народ, котрий може здійснювати свою владу не лише через державу, а й через інші суспільні інститути. Тому серед уповноважених суб'єктів судової влади були і є різного роду громадські або державно-громадські суди [33, с.165-172].

3. Відособленість судової влади не слід доводити до абсолюту. Незважаючи на те, що саме виникнення цього поняття пов'язується з теорією поділу державної влади, впродовж багатьох століть суд не відокремлювався від адміністрації, і навіть у сучасних державах виконавча влада має широкі можливості впливу на формально незалежні судові органи.

4. Судова влада потребує її визнання суспільством, про що вже говорилося вище. В сучасних країнах джерелом влади визнається народ, суди обираються виключно населенням або представницькими органами публічної влади, а відтак, визнання пов'язується передусім з волею народу. Проте впродовж історії людства існували й інші уявлення про джерело влади. Зокрема, міфологічний, а потім релігійний світогляд передбачає божественне походження влади. Відповідно право здійснювати суд пов'язується з волею Бога або його представника на землі.

5. Судова влада, як і державна влада загалом, здійснюється як в інтересах всього суспільства, так і в інтересах панівної його частини, яка намагається свої інтереси видати за інтереси суспільства загалом. Здебільшого представники суддівського корпусу і самі входять до цієї панівної частини суспільства. Вод-

ночас правосуддя є функцією, делегованою державі громадянським суспільством. Із розвитком громадянського суспільства воно дедалі більше розширює свою участь у судовому здійсненні ідеї права. Як удачно зазначила А. І. Джарімова, сучасною тенденцією цивілізованості розвитку суспільства є хронологічна трансформація судової влади з політичного в соціальний інститут. Сприяє цій тенденції різке зростання суспільної потреби в допомозі судівництва й активності громадян у відстоюванні своїх прав і регулюванні конфліктів через суд [34, с.4-6]. За висловом Л. В. Вінокурової, судочинство стає правовою формою контролю громадянського суспільства за владою [35, с.15].

6. Судова влада здійснюється здебільшого в спеціальних процесуальних формах. Необхідність таких форм зумовлена передусім важливістю акумулювання в них історичного досвіду ефективного й справедливого судочинства. Однак їх наявність зумовлює вимогу суддівського професіоналізму, котра монополізує здійснення судових функцій спочатку в руках служителів культу, а згодом професійних юристів. Відповідно суспільство час від часу порушує питання про демократизацію і спрощення судових процедур. У зв'язку із цим зазначають на увагу наведені вище міркування щодо судової аристократії, демократії та олігархії.

7. Філософсько-правове розуміння судової влади як реалізації ідеї права потребує певної конкретизації у відповідних юридичних функціях. Як здається з формального боку судова влада полягає передусім у здійсненні правосуддя, але не зводиться лише до нього. Важливе значення також мають тлумачення судами норм права та судовий контроль за державними органами і посадовими особами.

Судова влада - це функціонально та інституційно відокремлена сфера публічної влади, сукупність владних повноважень судів та інших уповноважених суб'єктів, легітимізованих волею народу або іншого конкретно-історичного суб'єкта легітимації, зміст яких становить здійснення з метою підтримання правопорядку, забезпечення соціальної злагоди та інтересів панівних верств

суспільства в спеціальних процесуальних формах правосуддя, а також тлумачення норм права та контроль за державними органами і посадовими особами.

Другим важливим поняттям, котре постійно вживається є «судівництво». Поширеною, але не правильною є думка, що це поняття увійшло в науковий обіг і юридичну практику з прийняттям Указу Президента України «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» від 10 травня 2006 р. [36]. Насправді поняття «судівництво» в українській правничій термінології існує щонайменше із часів Української революції 1917-1921 рр. Воно, зокрема, використовувалося в назві державного органу ЗУНР (Державне секретарство судівництва), в текстах наукових монографій М. Є. Слабченка [37, с.25] і С. П. Наріжного [38, с.18], в назві структурного підрозділу Енциклопедії українознавства тощо.

Втім однозначного розуміння поняття «судівництво» не склалося. Так, до певного часу, його розуміли як синонім слова «правосуддя». Відповідне трактування, зокрема, притаманне фундаментальному багатотомному академічному тлумачному словнику [39, с.220]. В Енциклопедії українознавства зазначається, що «історія українського судівництва обіймає дві частини: історію українських судів і історію українського судочинства» [40, с.665-670]. А в згаданій концепції, затвердженій 10.05.2006 р., визначено, що судівництво - це «єдина система судового устрою та судочинства, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує право особи на справедливий суд» [36]. Отже, сьогодні «судівництво» це інтегральне поняття, яке об'єднує судоустрій і судочинство. Даний підхід викликає критику низки вітчизняних дослідників. Наприклад, О.Ф. Скакун пише: «Виклад змісту поняття “судівництво” викликає деякі сумніви, в тому числі й щодо узгодженості його складових елементів. По-перше, словосполученням “єдина система” (через яке визначається судівництво) об'єднуються взаємопов'язані, але різнорівневі явища - судовий устрій (організація судової системи) і судочинство (діяльність судів що до розгляду і вирішення справ), а наведена далі фраза - “функціонує на за-

садах верховенства права відповідно до європейських стандартів...” - не може бути поширеною одночасно на судовий устрій і судочинство, оскільки, по суті, має відношення тільки до судочинства». На думку вченої, замість терміну «судівництво» краще використовувати усталеніший термін з тим же значенням - «судова система» [41, с.17-19].

На нашу думку, академік О.Ф. Скакун все ж дещо недооцінює взаємозв'язок між судоустроєм і судочинством як інституційною і діяльнісною формами існування судової влади, й інтегроване та давно вживане поняття «судівництво» загалом має право на існування.

Тим паче, що запропонований вченою альтернативний термін «судова система» не має усталеної дефініції (роз'яснення). Його визначають: як сукупність судів або судових органів держави; як сукупність судів (загальної юрисдикції і спеціалізованих), квазісудових органів і спеціальних органів судової влади, котрі цілеспрямовано здійснюють правосуддя й диференційовані за предметами повноваження й іншими підставами, що функціонують у системі певної ієрархії; як обумовлену КУ й законами сукупність судів, організованих на демократичних принципах з урахуванням національно-державного й адміністративно-територіального устрою держави. Існує й більш ширший погляд, що судова система є різновидом системи соціальної та складається зі стійкого комплексу формальних і неформальних правил, принципів, норм, настанов, котрі регулюють конкретну сферу людської діяльності та організовують її в систему ролей і статусів.

Докладніший огляд цих та інших позицій щодо визначення поняття «судова система» міститься у статті М.А. Фоміної [42, с.67,68]. Втім наведених прикладів, як здається, достатньо, аби зробити висновок, що поняття «судова система» за змістом наближене до поняття «судоустрій». М.А. Фоміна навіть стверджує, що «саме тоталітарній формі правління притаманне вживання терміна “судова система” у значенні ієрархічного механізму, частини великої державної машини», а в наш час «такий термін поступово почав замінюватися іншим - ширшим за змістом - “судоустрій”».

Вцілому, як нам відомо, про терміни не сперечаються, а домовляються. Оскільки судова влада - явище, котре може розглядатися не лише в юридичному, а й соціально-філософському і політологічному аспекті, краще використовувати поняття «судівництво» для позначення юридичної іпостасі судової влади, котра виявляється у взаємопов'язаних інституційних її характеристиках (судоустрій) та правових формах реалізації судової влади (судочинство). Терміни «судоустрій» і «судова система» застосовуються як синоніми. У певних ситуаціях, здебільшого при цитуванні історичних документів, як синонім слова «судочинство» застосовується архаїчне поняття «розправа».

РОЗДІЛ 3

СУДОВА ВЛАДА ЯК ОРГАН ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

3.1 Виникнення та розвиток інституту судової влади в Україні

Відповідно до КУ державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову [3, ст. 6]. Зазначене конституційне положення закріплює принцип поділу влади, згідно з яким кожна з гілок єдиної і неподільної державної влади здійснює лише їй притаманну функцію, має свою область реалізації, відповідну компетенцію. Саме такий поділ державної влади зумовлений необхідністю забезпечення ефективного функціонування державної влади в інтересах суспільства та створення перешкод для зловживання владою, її захоплення (узурпації).

Особливе місце судової влади в системі державної влади зумовлене тим, що відповідно до КУ правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Таким чином, жоден інший орган (посадова особа) не можуть здійснювати правосуддя, а отже й реалізовувати судову владу [3, ст. 124]. Існування судової влади зумовлене потребою суспільства в підтриманні правового та соціального порядку, а її державна природа - обов'язком держави цей порядок підтримувати. Судова влада з'являється через необхідність та обов'язок держави трактувати свою волю в тому разі, коли нормативне трактування, котре виражене в нормі закону, суперечить нормативним трактуванням державної волі в процесі індивідуального регулювання. Отже, кожне суспільство має потребу в організації (управлінні), котру здійснюють виокремлені суб'єкти цієї організаційно-управлінської діяльності, що разом складають політичну систему суспільства [43, с.62]. Невід'ємною складовою частиною побудови демократичної правової держави є розбудова судової системи. Після проголошення незалежності України з'явилася термінова потреба

її реформування. Треба було відмовитися від догм соціалістичного права, провести широкомасштабну його кодифікацію та створити ряд судових інституцій які б відповідали поступу тогочасного суспільства.

Історія розвитку судової системи є складовою частиною історії держави і суспільства в цілому, показником суспільного прогресу та демократизації. На різних стадіях державотворення суди відображали її політику, здійснювали її функції та забезпечували справедливість, яка була змістовою категорією правосуддя. Варто зазначити, що і на сьогодні справедливість є одним із найголовніших принципів у правозастосовній, зокрема судовій діяльності. Теорія і практика держави і права виробили думку: здійснення правосуддя - головна функція судової влади. Водночас судова влада є частиною влади державної. Джерелом влади, зокрема і державної, як визначено, наприклад, і в КУ, є народ [3, ст. 5]. Тому не випадково в деяких теоретичних і філософських концепціях суди не вважаються частиною держави. Прав осуддя постає як сфера врівноваження інтересів. Щоб збалансувати інтереси держави і громадянського суспільства й не допустити децентралізації влади, держава затвердила форми представництва народу у вигляді здійснення так званого правосуддя: суди присяжних, мирові судді, народні засідателі. Отже, правосуддя є явищем права в його розвитку.

Явище, позначене терміном «правосуддя» має давню історію. Суд як невід'ємний інститут незмінного функціонування будь-якої більш менш організованої громадської спільноти на просторах сучасної України існував з колишніх часів. Але саме слово «суд» згадується вперше в Статуті князя Володимира, сина Святослава «О де сятинах, судах й людях церковних», поява якого датується орієнтовно початком одинадцятого століття. Тому, доречно розглядати розвиток судової влади саме з історичної площини Київської Русі. Так, серед судових органів Київської Русі необхідно виокремити по-перше суд общини, як найбільш давній судовий орган. Община судила у відповідності зі звичаєвим правом, але зі зміцненням державності все більша кількість справ підпадала князівській юрисдикції. Суди ділилися на публічні (державні) та церковні. Такий поділ було здійснено судовою реформою Володимира Великого. З поши-

ренням великого приватного землеволодіння виникли вотчинні (приватні) суди. Князь судив сам, або через посадників (намісників князя) та тіунів. Судовий процес Київської Русі мав змагальний характер, в якому брали участь металник (писар), слідчі (істці), ябетник (офіційний обвинувач). Для надання доказів залучалися свідки (послухи, видоки). Основними судовими доказами були: власне зізнання, свідчення послухів і видоків, суди божі, присяга, жереб, зовнішні прикмети. Пошуки злочинця могли проводитися по залишених ним слідах (“гоніння сліду”). Судові рішення виносились в усній формі, а виконували ці рішення різноманітні княжі агенти і вірники [44, с. 37].

Наступним історичним періодом розвитку нашої держави є Галицько-Волинське князівство, де судові функції держави не були відмежовані від адміністративних. Вищими судовими інстанціями були князь та Боярська рада. На місцях судові функції виконували воєводи та намісники. Право суду також мали чини центрального та місцевого управління. Поступово право суду над залежними селянами набувають великі феодалі. Як і у Київській Русі, у Галицько-Волинському князівстві існував церковний суд, межі юрисдикції якого визначалась церковними уставами Ярослава та Володимира Мономаха. Судовий процес носив змагальний характер і мав ті ж елементи, що і в Київській Русі.

У XIV ст. історичні події для Галицько-Волинського князівства відбувалися дуже несприятливо. На північних кордонах остаточно сформувалася Литовська держава, а на південно-західних землях постала загроза Польщі та Московії. З приєднанням Південно-Західної та Західної Русі до Литви, утворилася велика Литовсько-Руська держава. До кінця XIV ст. суд великого князя литовського був аналогічним суду княжої доби. Вся повнота судової влади належала главі держави та удільним князям. З кінця XIV ст. судова система в державі окреслюється у відповідну структуру - великокнязівський суд, чого не можна було спостерігати у Київській Русі та Галицько-Волинському князівстві. Поруч з великокнязівським судом існував суд панів-ради, проте він так і не утворився в судову установу. Ще одним різновидом судів Литовсько-Руської

держави були домінальні-одноосібні суди пана-шляхтича над підлеглим населенням.

Також існували громадські суди селян та міщан, які називалися «копними судами». У середині XVI ст. державні суди було реформовано. Утворилися земські, шляхетські, гродські та підкоморські суди, що були запроваджені в усіх повітах. Судовий процес спочатку мав змагальний характер. Кожен суд поєднував слідчі та судові функції, діяв за звичаєвим правом. З кінця XIV ст. і впродовж наступних двохсот років долю українських земель визначав політичний курс Польщі й Литви. Правовими етапами реалізації польсько-литовської злуки стало укладення трьох уній: Кревської (1385 р), Городельської (1413 р), Люблінської (1569 р), котрі юридично сформували союз і злиття цих держав в одну - Річ Посполиту.

Судочинство на українських землях цього періоду відповідало становому устрою суспільства. Для нього характерними були залежність судових органів від адміністрації або їх повне з'єднання з апаратом влади. Для представників вищих верств існував «суд рівних». Також існували сеймові та королівські суди, помітна роль у здійсненні правосуддя належала возному судовому виконавцеві. Головними судьями виступали керівники місцевої адміністрації - воєводи і старости. Вищою апеляційною інстанцією був коронний трибунал. У самоврядних містах роль суддів виконували магістрати та ратуші. Також у містах діяли поточні, виложені та цехові суди [45, с. 53].

Після Люблінської унії на українські землі була розповсюджена польська судова система. Своєрідна судова система сформувалась і на Запоріжжі (Запорізька Січ), що є наступним періодом розвитку української державності. Основні судові функції покладалися на військового суддю, але найбільш складні справи козаків передавалися на розгляд кошовому отаманові (гетьману) або Військовій раді. Військовий суддя відправляв правосуддя за звичаєвим правом, яке склалося на українських землях протягом століть. Судовий процес не зазнав суттєвих змін, змагальний характер процесу все ще домінував. Характерною ознакою судового процесу доби козацтва є те, що у другій половині XVI ст.

вводиться попереднє слідство, яке здійснювали старости, намісники, замкові судді (городські). Судочинство і виконання вироків на Січі було публічним, при винесенні вироку судді враховували громадську думку щодо особи злочинця. Після створення Української козацької держави судова система видозмінилася, а саме: польська судова система була скасована, вищим судовим органом був Генеральний суд, відповідно до судової реформи 1760 року у кожному повіті було створено земський, городський та підкоморський суди. Судовий процес окрім відомого нам змагального набував характер розшукового. Судочинство тепер відбивалось у протоколах, котрі підписували усі члени суду. До середини 18 століття судочинство велось українською мовою, що свідчить про статус української мови як державної. Наступним періодом історії став етап, коли українські землі у своїй більшості перебували у складі Російської імперії. Тож, на початку ХІХ ст. існували різні судові системи. Суди першої інстанції були - станові суди, а судами другої - губернські. В масштабах губернії існували позастанові установи, так звані совісні та надвірні суди. Варто зазначити, що судова система цього періоду мала низку серйозних суперечностей. По-перше, суд повністю залежав від адміністрації, котра втручалася у вирішення судових справ. По-друге, суд носив виключно становий характер та був заснований на принципах феодалного права. Важливою подією цього етапу стало прийняття судової реформи 1864, яка була найбільш радикальною, новаторською і технічно досконалою з усіх реформ другої половини 19 століття. У ній проголошувалось відокремлення судді від адміністрації, рівність всіх перед судом. Сам порядок судочинства перебудовувався на основі таких принципів як: змагальності, гласності, усності, право на захист. Судові статuti передбачали створення позастанових установ двох типів - загальних та мирових судів. Найвищою судовою інстанцією став Сенат, створилась прокуратура та адвокатура [45, с.157].

Судова система початку ХХ ст. характеризувалася процесом відродження української державності та діяльністю Центральної Ради. Таким чином, програмні цілі Центральної Ради стосовно судової системи найбільш повно визначені в її третьому Універсалі: «Суд на Україні повинен бути справедливий та

відповідний духові народу». Створився Генеральний суд, який складався з департаментів. Наступний період історії характеризується відсутністю стійкої влади, за рахунок чого, судова система змінювалась відповідно до зміни керівництва державою. Яскравіше розвиток судової влади ілюструє період радянської державності в Україні. Так, у 1922 році запроваджувалась триланкова система судових установ - народний суд, губернський суд і Верховний суд УСРР. Також судове управління в межах своєї компетенції здійснював Народний комісаріат юстиції УРСР [46, с.97].

І на останок, варто охарактеризувати передумови створення сучасної судової системи. У квітні 1992 р. Верховна Рада схвалила Концепцію судово-правової реформи. Судочинство в Україні мало здійснюватися Конституційним Судом і судами загальної юрисдикції. Сьогодні судоустрій України будується за принципами територіальності та спеціалізації. Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України. Відповідно до закону можуть діяти спеціалізовані суди.

3.2 Поняття та ознаки судової влади. Суд як орган судової влади

В науково-практичному коментарі до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» зазначається, що судова влада - це специфічна гілка єдиної державної влади, котра має власну виняткову компетенцію щодо розгляду юридично значущих справ, що мають правові наслідки, і реалізується винятково конституційними органами (судами) в межах закону та спеціальних (судових) процедур [47, с.34].

Професор В. Нор підтримує думку І. Петрухіна і зазначає, що судова влада - це самостійна й незалежна гілка державної влади, яка створюється для вирішення на основі закону і ним визначених соціальних конфліктів, що виникають між державою і громадянами, між громадянами, юридичними особами, а також для здійснення контролю за відповідністю законів Конституції, для захисту прав громадян у їх стосунках з органами виконавчої влади та їх службови-

ми особами, дія контролю за дотриманням прав і свобод громадян під час розслідування злочинів та проведення правоохоронними органами оперативно-розшукової діяльності, а також дія встановлення найбільш важливих юридичних фактів і станів [48, с.9: 49, с.41]. Майже аналогічної точки зору дотримуються М. Руденко, Г. Рибалко [50, с.32], проте за їхнім визначенням судова влада створена лише для встановлення юридичних фактів, що є не зовсім правильним, так як науковці забули про юридичні стани.

В сучасній юридичній науці не всі науковці визначають судову владу як окрему гілку державної влади. Так, на думку В. Маляренка судовою владою є діяльність усієї судової системи, яка здійснюється завдяки засобам, які притаманні лише їй та закріплені на законодавчому рівні, які забезпечують вплив на процеси, які відбуваються в суспільстві та на поведінку людини [51, с.81]. О. Валкова вважає, що під судовою владою слід розуміти систему незалежних судів, які в порядку, визначеному законом, здійснюють правосуддя [52, с.20]. В. Бринцев зазначає, що судова влада - одна з головних, самостійних функцій державної влади, яка реалізується через діяльність створеної на основі конституції системи судів і органів організаційного (кадрового та допоміжного) забезпечення, покликаних шляхом виконання функцій, покладених на кожний із цих органів, забезпечити дотримання (захист) прав і законних інтересів людини і громадянина, юридичних осіб, суспільства та держави; усунення наслідків правопорушень (злочинів), покарання винних, захист потерпілих; вирішення соціальних конфліктів і правових спорів на підставі загальнообов'язкового характеру судових постанов [53, с.50]. Звісно саме це визначення видається досить вичерпним, проте воно є досить громіздким.

Для того, щоб дати оптимальне визначення поняття «судової влади», слід проаналізувати ознаки судової влади. Судова влада, будучи самостійною і незалежною гілкою державної влади, володіє цілим рядом ознак, що розкривають її суть, дозволяють виділяти її від інших гілок державної влади. До цих ознак судової влади слід віднести;

1) Державний характер судової влади. Державний характер судової влади випливає зі ст.6 Конституції України відповідно до якої судова влада є однією з трьох гілок державної влади. Судова влада, як і інші гілки державної влади, здійснює свої повноваження у встановлених КУ межах і відповідно до законів України.

2) Незалежність, самостійність та відокремленість судової влади. Н. Юзікова вказує, що незалежність судової влади - це принцип ефективної діяльності суду, що незалежний від будь-якого зовнішнього чи внутрішнього впливу з боку органів законодавчої та виконавчої влади, фізичних та юридичних осіб. Незалежність судової влади обумовлюється конститутивним розподілом влади, судова влада виконує притаманні їй функції правосуддя та контролю незалежно від інших гілок влади, не підпорядковуючись їм [54, с.32].

Принцип незалежності суддів направлений не тільки на забезпечення суддів від незаконного впливу органів і осіб. Він покликаний підняти самостійність та відповідальність суддів при вирішенні будь-якого правового питання. Це означає, що суд що раз сам зобов'язаний встановити всі обставини справи, самостійно підібрати норму закону і зробити з неї правові висновки. Суд не пов'язаний висновками що зроблені іншими органами за обставинами справи. Достовірність фактів, встановлених органами управління, ретельно перевіряється у судовому засіданні [55, с.26].

Самостійність означає відсутність будь-якого підпорядкування судів та потреби затверджувати їх рішення. Суди посідають особливе місце в державному механізмі, що обумовлено особливостями виконуваних їм функцій, специфікою у мов і порядку їх діяльності. Вони не входять до будь-якої іншої системи державних органів.

Відокремленість судової влади випливає з її незалежності і самостійності. Це означає, що суди утворюють достатньо самостійну систему, що включає не тільки суди, але й інші підрозділи, що забезпечують їх життєдіяльність [56, с. 18]. Звісно, говорячи про відмінність судової влади від інших органів державної влади, не маємо на увазі абсолютну «герметичність» судової влади. Адже

відомо, що забезпечення діяльності судів здійснюють органи державної влади, які належать не лише до судової, а й до законодавчої та виконавчої влади. Зокрема, з боку законодавчої влади здійснюється визначення: судової системи; компетенції органів, які її утворюють; статусу суддів; розмірів фінансування судової системи з державного бюджету; формування суддівського корпусу.

3) Виключність судової влади. Виключність - означає, що ніякий орган державної влади крім суду не може вирішувати правові суперечки та приймати рішення, здійснюючи правосуддя. Держава дає можливість тільки судам приймати рішення з конкретних цивільних, господарських, кримінальних та адміністративних справ, що підкреслює виключність судових рішень. Лише органи судової влади можуть застосовувати державні примусові заходи, такі як визнання особи винуватою, призначення покарання.

4) Єдність судової влади. Судова влада в нашій країні належить судам, що становлять єдину судову систему. Єдність судової влади забезпечується сукупністю нормативно-правових актів, котрі регулюють питання судоустрою та судочинства, мають єдиний механізм дії на усій території України.

Єдність насамперед проявляється у функціях судової влади - правосудді і контролі, і забезпечується: єдиними засадами організації та діяльності судів; єдиним статусом суддів; обов'язковістю правил судочинства, визначених законом для всіх суддів; забезпеченням Верховним Судом України однакового застосування законів судами загальної юрисдикції; обов'язковістю виконання на території України судових рішень; єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності судів, тощо [54, с.31-32].

5) Судова влада реалізується на основі і у відповідності з вимогами процесуального закону та на засадах конкретних принципів. Саме процесуальний закон докладно регламентує: процедуру розгляду справ у суді, гарантуючи дотримання прав і законних інтересів всіх учасників судового розгляду; недопущення порушень закону і суб'єктивізму. Порушення норм процесуального права є підставою скасування рішень суду.

Судова влада реалізується на основі певних принципів, встановлених нормами між народного та внутрішнього права. Ці принципи визначають побудову правосуддя і судочинства в цілому, обумовлюють його віднесення до певного історичного типу, наприклад такі моделі кримінального процесу як інквізиційний і змагальний засновані на різних системах принципів.

6) Судовій владі належить функція контролю. Судова влада має право надійшення контролю за відповідністю законів КУ, для захисту прав громадян у їх відносинах з органами виконавчої влади та їх службовими особами, а також для контролю за дотриманням прав і свобод громадян під час розслідування злочинів та проведення відповідними органами оперативно-розшукової діяльності.

7) Виконання вимог суду і виконання його рішень забезпечується силою держави. Якщо виникне потреба відповідні органи і посадові особи можуть застосувати відповідні заходи для реалізації рішень і вимог суду. У державному механізмі функціонують спеціальні органи і посадові особи, до обов'язків котрих входить виконання судових рішень: державні та приватні виконавці (по вироках і рішенням судів у частині майнових стягнень), центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, його територіальні органи управління, уповноважені органи з питань пробації (при звільненні особи від відбування покарання з іспитовим терміном, по вироках, що передбачають міру покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, обмеження волі, виправних робіт без позбавлення волі тощо), органи поліції (при здійсненні приводу, доставлення в суд підсудних, які знаходяться під вартою), адміністрація державних органів і установ (при витребуванні документів, виклику експертів, проведенні ревізій і т.д.), адміністрації підприємств, установ, організацій (при призначенні покарання у виді виправних робіт, громадських робіт) тощо.

Таким чином, враховуючи вищезазначені ознаки, під судовою владою слід розуміти специфічну гілку державної влади, що має виключну компетенцію щодо розгляду юридично значущих справ та здійснення судового контролю

і яка здійснюється незалежними та самостійними судами відповідно до нормативно-визначених принципів.

3.3 Судова влада в системі стримувань та противаг: гарантії функціонування і взаємодія з іншими гілками влади

Реалізація на практиці визначеного Конституцією України принципу поділу влади означає, що кожна її гілка є незалежною у своїй сфері, але тільки суди мають останнє слово у владних суперечках щодо конституційності та законності діяльності інших гілок влади [57, с. 101]. Історично так склалося, що саме судова влада є необхідною умовою підтримання авторитету державної влади в цілому, адже у разі відсутності спеціальних стримуючих повноважень, якими вона володіє, законодавча та виконавча перетворюються з влади на свавілля, в організацію гвалту над суспільством. По факту, судова гілка влади виступає тим інструментом, за допомогою якого право ефективно впливає на суспільні відносини. А закріплення на рівні Конституції України фундаментальних засад організації та діяльності судової влади зумовлює її стабільність, сталий розвиток та ефективне виконання поставлених перед нею завдань.

Здійснення правосуддя у всі часи вважалося найважливішим атрибутом державного суверенітету, оскільки здійснюючи свою головну функцію, судова влада вводить насильство в державні рамки [58, с. 150], стримує посягання на свободу й особисту недоторканність людини і громадянина, а також змушує органи державної влади та їх посадових осіб не тільки виконувати свої обов'язки належним чином, а й відшкодовувати збитки, завдані відповідними діями чи бездіяльністю. З-поміж всіх влад судова є найслабшою: вона не спирається на волевиявлення виборців, як законодавча влада, і не має в своєму розпорядженні силові структури для примусу, як влада виконавча [58, с. 102], але за своєю природою саме вона має відображати ідеал справедливості [59, с. 48], а її сила корениться в повазі до суду громадян і посадових осіб, в незаперечності судових рішень та їх неухильному виконанні [60, с. 232]. Як зауважує

П. Баренбойм, у порівнянні з іншими гілками влади судова досить образлива, базується більше на юридичному авторитеті і моральній силі, ніж на реальному апараті і «меха-нізмі», які могли б виконати судовий вирок або рішення. Простіше кажучи, без інших властей, особливо виконавчої, суд не в змозі власними силами домогтися виконання своїх рішень [61, с.19]. Ш. Монтеск'є відстоював думку, що судова влада як така є «невидимою», а її «невагомий баланс» не завжди і не скрізь очевидний [61, с. 34], але її цінність беззаперечна, а соціальне призначення в тому, щоб бути арбітром у вирішенні правових конфліктів з неухильним дотриманням при цьому букви і духу закону та процесуальних форм діяльності.

З точки зору конституційного статусу судова влада має риси, що відрізняють її від інших гілок влади, зокрема за сутнісними і функціональними характеристиками. Відмінністю наприклад є те, що судова влада не зосереджена в одному органі, а покладається на сукупність установ від найнижчих до вищих, які не можуть функціонувати окремо один від одного і становлять єдину систему органів правосуддя в Україні. Також судовій владі притаманні функції конституційного нагляду та судового контролю за законністю в діяльності інших гілок державної влади. Погоджуємося з думкою М. Куцина про те, що окремою важливою ознакою влади в цілому та судової влади зокрема є повна та чітка відповідність закону судових структур та судових процедур [62, с. 156], адже будь-яке відхилення від порядку визначення судді у справі або недотримання процесуальних аспектів розгляду справи ставить під сумнів справедливість та неупередженість судового рішення і впливає на ступінь довіри до судової гілки влади.

Сьогодні позиції науковців у визначенні поняття судової влади розходяться, більшість сучасних дослідників визначають її як розгалужену систему судів, що здійснюють правосуддя [63, с. 7; 64, с. 25], інші ж ототожнюють судову владу з методом її реалізації або особливим видом юридичної діяльності - правосуддям [65, с. 5]. Наприклад, як зауважує С. Батова, кожен з судових органів, які входять в розгалужену систему, вирішує конкретні справи абсолютно

самостійно, керуючись лише законом і правосвідомістю [58, с. 37]. А от В. Чіркін зазначає, що судова влада належить не якомусь окремому судовому органу чи установі, а здійснюється суддями - дійсними носіями судової влади [66, с. 613]. Виходячи з вищевикладеного, пропонуємо таке визначення поняття судової влади - вона є однією з гілок державної влади, окремою частиною державного апарату, що складається з розгалуженої системи судів та органів системи правосуддя, які здійснюють організаційне та функціональне забезпечення діяльності судів, має власну компетенцію, яка чітко визначена Конституцією та законами України, а також забезпечує здійснення притаманної тільки їй функції правосуддя, безпосередніми носіями судової влади - незалежними та неупередженими суддями.

Слід зазначити, що відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судова влада в Україні здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом, а реалізують судову владу судді шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур [67, ст. 1]. Окрім того, в системі правосуддя України функціонують державні органи та установи, які здійснюють організаційне забезпечення судів, до яких відносяться: Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Державна судова адміністрація України, Національна школа суддів України тощо. Викладене вище дає змогу зробити висновок, що таку категорію конституційного права, як «судова влада» ми повинні розглядати у широкому та вузькому значенні. Адже якщо ми говоримо про судову владу як безпосереднє здійснення функції правосуддя при вирішенні конкретно визначеної справи, конфлікту, юридичного спору, то маємо на увазі суд та суддів (у вузькому значенні). Коли ж мова йде про судову владу як одну з гілок державної влади в Україні (у широкому сенсі), то тут, на нашу думку, не тільки суд виступає як головний суб'єкт у взаємовідносинах вищих органів державної влади, а також інші органи та установи, що здійснюють свою діяльність щодня задля організаційного, кадрового, фінансового, матеріально-технічного забезпечення судів та суддів і належать до

системи правосуддя України та безпосередньо взаємодіють з органами та посадовими особами інших гілок державної влади.

Для нас актуальним є розуміння судової влади в цілому, адже при дослідженні окремих аспектів взаємодії законодавчої, виконавчої гілок влади та Президента України з судовою гілкою на першому плані не тільки вирішення судом виникаючих між ними конфліктів, а й спільна діяльність органів та установ системи правосуддя з органами та посадовими особами інших гілок влади заради належного організаційного забезпечення судів. Зокрема, законодавча і виконавча влади, Президент України знаходяться біля витоків судової влади - вони її формують. Однак потім судова влада одночасно і відділяється і «підноситься», стаючи владою особливого роду: вона не акумулює владні функції, оскільки це позбавило б її головної властивості - служити справедливому вирішенню спорів і конфліктів, в тому числі тих, які породжуються самими владними структурами в силу неправомірного використання в своїх цілях влади або законно визнаних за ними повноважень [58, с. 16].

Розглядаючи роль судової влади у взаємодії з іншими гілками, а також визначаючи, яким саме чином вона здійснює вплив на них, важко не погодитись з думкою Ю. Ремєскової про те, що не слід залишати поза увагою функціональний поділ основних напрямів державної діяльності між вищими органами влади, а також враховувати, що судова влада виступає своєрідним «гарантом рівноваги» між ними, забезпечуючи безперервну роботу системи стримувань і противаг на основі принципу верховенства права, а будь-яка взаємодія будується з обов'язковим врахуванням принципу незалежності судів та суддів [68, с. 39].

Окрему увагу слід приділити висвітленню змісту принципу незалежності суду та суддів, встановленого ч. 1 ст. 126, ч. 1 ст. 129 Конституції України [3]. Цей принцип виконує неабі яку роль у взаємовідносинах вищих органів державної влади в Україні. Зокрема, більшість учених стоять на позиції, що незалежність судів та суддів не тільки обумовлює головну цінність судової влади [59, с. 49] (адже судова влада, таким чином, стає серцевиною правової держави

і конституціоналізму, головною гарантією свободи народу [69, с. 646]), а й, як зауважує Ю. Грошевий, є головним принципом, що забезпечує ефективність діяльності суду [70, с. 236]. Оскільки суд у правовій державі фактично виступає останнім бастионом захисту прав людини, юридичних осіб, органів державної влади та місцевого самоврядування, незалежність суддів в обов'язковому порядку повинна бути фінансово забезпечена в державному бюджеті [59, с. 46].

Як слушно зазначає В. Четвернін, незалежність від інших державних інститутів і від влади дозволяє судам бути авторитетним і легітимним інститутом вирішення соціальних конфліктів без адміністративного втручання, а ступінь незалежності суду від влади, в свою чергу, свідчить про наявність гарантій верховенства права в конкретній країні [71, с. 39-40]. На нашу думку, без дотримання цього принципу на практиці неможливо вести мову про авторитетне, неупереджене, об'єктивне дослідження обставин конкретної справи з метою виявлення істини, одночасно з цим можуть виникати сумніви з приводу справедливого визначення міри відповідальності, покарання, яке буде відповідати реальним обставинам скоєного правопорушення. Інші органи влади не мають жодного права здійснювати контроль за судовими рішеннями або давати судам вказівки (поради), як і підміняти суди при вирішенні справ. Вище викладене уможливорює висновок, що реалізація принципу незалежності судової влади на практиці - одна з найважливіших гарантій поділу влади та безпосередньо функціонування системи стримувань і противаг, бо без цієї закріпленої на конституційному рівні вимоги до судової влади вона не може вважатися справедливою і стійкою до впливу інших гілок влади.

Зауважимо, що деякі дослідники розглядають суд як найстійкіший елемент поділу влади [72, с. 197], обґрунтовуючи своє твердження тим, що суди при здійсненні правосуддя є найменш політизованими органами державної влади. Дійсно, представники судової гілки влади, в тому числі судді, за самим характером своєї професії повинні бути вільні від політичних пристрастей і не піддаватися впливу чужої думки, і це фактично є відображенням одного з аспектів принципу незалежності. Таким є головне правило судочинства, яке, як по-

казує історія, постійно порушується, що примножує свавілля чиновників і судові помилки [58, с. 24]. Однак зважаючи на те, що судова гілка входить в єдину систему державної влади, вона не може бути абсолютно нейтральною до політики, і не є такою насправді.

Прикладом останньої тези, на нашу думку, є проведення державної політики в галузі підтримання та реформування судової гілки влади, її організаційного та фінансового забезпечення. Зокрема, у 2015 р. було видано Указ Президента України «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки» від 20.05.2015 р. № 276/2015 [73], яким не тільки схвалено саму Стратегію, а й доручено Кабінету Міністрів України визначити механізм реалізації її положень. На виконання доручення Кабінетом Міністрів України видано Розпорядження «Про визначення механізму впровадження Плану дій щодо реалізації положень Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки» від 19.08.2015 р. № 864-р [74]. З наведеного прикладу ми бачимо владне рішення Президента України, результатом якого стало видання нормативно-правових актів, що стосуються організації та діяльності судової гілки влади, положення яких у будь-якому разі не можуть бути позбавлені «політичної забарвленості» правлячих у суспільстві політичних сил.

Як інший приклад, можна навести діяльність Конституційного Суду України, що покликаний підтримувати конституційно встановлену рівновагу між гілками влади і не може не бути політичним інститутом, адже державна влада в будь-якій країні - явище суто політичне [75, с. 376]. У процесі здійснення своїх функцій Конституційний Суд України ухвалює рішення, яке сприяє підтримці певного виду політичної рівноваги між відповідними суб'єктами політичної системи. Таким чином, якою б деполітизованою не була діяльність судової влади, вона у будь-якому разі відіграватиме свою політичну роль [72, с. 198].

Погоджуючись з думкою В. Лебедева, слід підкреслити, що закріплена на конституційному рівні вимога самостійності і незалежності судової влади пот-

рібна не для того, щоб стати неконтрольованою і некерованою, не для самоствердження судового корпусу і його елітності, а для забезпечення реальної можливості припинення свавілля іншої влади і захисту прав й свобод як окремих громадян, так і суспільства в цілому [76, с. 3]. Однак задекларована на рівні Конституції України незалежність і самостійність судової влади ще не гарантує успіх у досягненні поставлених перед нею завдань. Необхідна також розгорнута правова процедура судової діяльності, яка забезпечує справедливий результат розгляду і вирішення підвідомчих суду юридичних спорів.

Повертаючись до аналізу системи стримувань і противаг між законодавчою, виконавчою владами, Президентом України, зауважимо, що значна більшість їх взаємних повноважень припадає на сферу функціональної взаємодії, а вплив останніх на суд здійснюється здебільшого на рівні організаційних зв'язків. До окремих організаційних аспектів взаємодії ми відносимо повноваження Президента України з призначення на посади суддів (ч. 1 ст. 128 Конституції України), повноваження Верховної Ради України та Президента України щодо призначення по шість суддів Конституційного Суду України (п. 26 ч. 1 ст. 85, п. 22 ч. 1 ст. 106, ч. 2 ст. 148 Конституції України), внесення Президентом України після консультацій з Вищою радою правосуддя до Верховної Ради України проекту закону про утворення, реорганізацію, ліквідацію судів (п. 14 ч. 1 ст. 92, ч. 2 ст. 125 Конституції України), забезпечення Кабінетом Міністрів України та іншими органами державної влади фінансування та належних умов діяльності судів (ч. 1 ст. 130, ч. 1 ст. 148-1 Конституції України) [3].

Розглядаючи питання взаємодії судової гілки влади з іншими вищими органами державної влади, ми бачимо, що такий взаємовплив відбувається не тільки під час розгляду справи по суті, а й переважно у межах здійснення судового контролю. Йдеться про контроль за законністю і обґрунтованістю рішень і дій державних органів та посадових осіб. Судовий контроль за іншими гілками влади, за Ю. Грошевим, є логічним розвитком доктрини поділу влади з її системою взаємних стримувань між складовими останньої [72, с. 194]. Окрім того, сучасні науковці стоять на позиції того, що суд лише тоді набуває реального

статусу незалежної, «справжньої» влади, здатної брати участь у реалізації демократичної, правової концепції державного устрою, коли отримує повноваження з контролю за іншими гілками [76, с. 2; 68, с. 122; 66, с. 645]. Необмеженість об'єкта контрольної діяльності надає судовому контролю всеосяжний і універсальний характер: він здійснюється незалежно від сфери правовідносин або відомчої належності суб'єкта соціального управління [77, с. 54], і дозволяє встановити рівновагу між часом розбалансованими гілками влади під час виникнення юридичних спорів або інших конфліктів.

Головними ознаками судового контролю при взаємодії судової влади з іншими вищими органами державної влади, на нашу думку, виступають: здійснення контролю під час розгляду конкретної справи, де однією із сторін обов'язково виступає орган державної влади, що свідчить про відсутність періодичності в його реалізації і прямої залежності від здійснення функції правосуддя; суд не наділений повноваженнями щодо розгляду справ і встановлення порушення принципів права та норм законодавства в діяннях інших гілок влади з власної ініціативи; результат здійснення судового контролю завжди відображається в судовому рішенні у конкретно визначеній справі і полягає, як правило, в скасуванні незаконного акта органу державної влади в цілому або в частині з одночасною втратою чинності відповідного документа чи його окремих положень, а також з можливим визнанням дій відповідного органу державної влади неправомірними; таке судове рішення підлягає обов'язковому виконанню на всій території України і не потребує додаткових роз'яснень чи владних рішень для забезпечення виконання.

Виходячи з вищевикладеного, слід зауважити, що значення судового контролю полягає в тому, що вже сама наявність права на подачу скарги в суд відіграє важливу роль у зміцненні законності [58, с. 17] в сфері взаємодії вищих органів державної влади між собою, а також виступає однією з найважливіших гарантій системи стримувань і противаг.

Судовий контроль в Україні здійснюється безпосередньо судами (загальною та адміністративною юрисдикцією), а також Конституційним Судом України -

у формі конституційного контролю (нагляду). Як слушно зауважує М. Марченко, конституційне судочинство являє собою синтез, сплав двох засад: сутність конституційного контролю та форми правосуддя, в результаті чого маємо справу з самостійним видом державно-владної контрольної діяльності у спеціалізованій формі [78, с. 172]. До основних контрольних повноважень Конституційного Суду України ми можемо віднести вирішення питання про відповідність КУ (конституційність) законів та інших правових актів ВР України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України (п. 1 ч. 1 ст. 150 Конституції України), надання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту (ч. 3 ст. 151 Конституції України) [3] тощо. Виходячи з визначеної компетенції Конституційного Суду України можна зробити висновок, що завдяки здійсненню конституційного контролю нівелюються спроби перевищення чи зловживання законодавчою, виконавчою гілками влади, Президентом України своїх повноважень, вторгнення в компетенцію один одного, а також виявлення порушення процедурних аспектів їх взаємодії, які відображаються на ефективності реалізації принципу поділу влади і, як наслідок - збалансованості гілок влади.

Досить цікавою з точки зору судового контролю видається новела чинного процесуального законодавства, запроваджена в положеннях Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII від 03.10.2017 р. Зокрема, відповідно до ч. 6 ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України, ч. 4 ст. 7, Кодексу адміністративного судочинства України, ч. 6 ст. 11 Господарського процесуального кодексу України, «якщо суд дійшов висновку, що закон чи інший правовий акт суперечить КУ, суд не застосовує такий закон чи інший правовий акт, а застосовує норми КУ як норми прямої дії. У такому випадку суд після ухвалення рішення у справі звертається до Верховного Суду для вирішення питання відносно внесення до КСУ подання щодо конституцій-

ності закону чи іншого правового акта, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції КСУ» [79].

Ми можемо зробити висновок, що загальним, адміністративним та господарським судам надано право здійснювати окремі елементи конституційного контролю, а саме конкретного конституційного контролю під час провадження у визначеній справі. Чіткого переліку критеріїв, за якими суд має право ідентифікувати закон чи інший нормативно-правовий акт як такий, що є неконституційним не встановлено, але у будь-якому випадку суд повинен обґрунтувати свій висновок належним чином з урахуванням норм матеріального і процесуального права. Запровадження таких повноважень, на нашу думку, повинно стати додатковою гарантією належного та справедливого розгляду справи судом з врахуванням вимог принципу верховенства права.

Винятковою, як нам здається, гарантією взаємодії судової влади з іншими гілками виступає юридичне самообмеження органів влади встановленим у державі правом. Як зазначає Т. Хабрієва, самообмеження - важливий принцип діяльності судової гілки влади, який не визнаний конституціями як невід'ємний атрибут демократичної держави; це реалізація влади, за межами якої ми говоримо про зловживання правом, бо це той стримуючий фактор, який гальмує перехід з нормального правового поля діяльності державного органу в свавілля [80, с. 305]. Переконані, що судова влада за своєю природою, призначенням і характером діяльності повинна сприяти не тільки дотриманню іншими гілками влади встановлених Основним Законом обмежувальних меж, а й сама керуватися ними.

Судова влада в державі повинна мати високий статус, бути незалежною і неупередженою при розгляді справ, професійною, а також дотримуватись законодавчо встановленого процесуального порядку розгляду справ. Чітке та неухильне дотримання процесуальних форм діяльності покликане забезпечити гарантії прийняття судом дійсно правових рішень. Лише закон та принцип верховенства права, а не будь-які інші міркування (сторонній вплив, вимоги, вказівки) становлять основу діяльності судової гілки влади, тоді як в діяльності

інших гілок можуть переважати мотиви доцільності або суспільної необхідності. Суд відіграє значну ідеологічну роль, адже виховує у громадян повагу до закону та сприяє дотриманню прийнятих у суспільстві стандартів поведінки. Судова влада за своїм призначенням і функціональними особливостями має доволі значну перевагу у взаємодії з іншими гілками влади, яка полягає в тому, що не існує такої діяльності держави в особі її органів, яка не підлягала б судовому контролю або конституційному нагляду. Саме ці повноваження суттєво змінюють положення судової влади в системі публічно-правових відносин, тобто перетворюють її у «справжню» владу. Здійснення судового контролю виступає однією з головних гарантій належного функціонування системи стримувань і противаг, а також необхідним елементом у процесі відновлення балансу у взаємодії вищих органів державної влади між собою.

3.4 Реформування судової системи в Україні: підсумки та перспективи

В сучасних умовах в Україні здійснюється одна з наймасштабніших реформ - реформування судоустрою та судочинства. Її стартом став указ Президента України від 20 травня 2015 року, яким було затверджено Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки (далі Стратегія). Стратегія визначила пріоритети реформування судової влади як на рівні конституційних змін, так і на рівні прийняття першочергових законопроектів та впровадження невідкладних заходів у галузі правосуддя та дотичних до неї сферах [81]. Реалізація зазначених в Стратегії заходів, повинна призвести до такого стану справ, коли судова система України та суміжні правові інститути працюватимуть, керуючись, насамперед, принципом верховенства права, стануть підзвітними громадянам України, вільними від будь-якого політичного впливу та відповідатимуть європейським стандартам і практикам. Протягом 2016-2017 рр. здійснено низку вагомих кроків на шляху реалізації визначених Стратегією завдань. Серед найбільш значущих є ухвален-

ня Верховною Радою пакету реформаторських законів, а саме внесення відповідно до Закону України «Про внесення змін до КУ» змін до розділу «Правосуддя» Конституції України, ухвалення Законів України «Про забезпечення права на справедливий суд», «Про судоустрій і статус суддів» та «Про Вищу раду правосуддя». Вказаний закон передбачив зміни не лише в системі судоустрою держави, але й кординально змінив підходи до призначення суддів на посади. Прикінцеві та перехідні положення до закону стали своєрідним путівником до подальших змін у судовій системі, впровадження яких відбувалось протягом 2019 року [82].

Наступним важливим здобутком на шляху реформування судоустрою та судочинства стало ухвалення Закону України «Про КСУ», котрим запроваджується новітній інститут конституційної скарги - важливої гарантії у механізмі судового захисту основних прав і свобод людини та громадянина. До цього пакету реформаторських законів також увійшов Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України», Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів. Цим законом запроваджуються нові правила судового процесу в цивільному, господарському, адміністративному судочинстві, вносяться деякі зміни до правил кримінального процесу, впроваджується система «електронного правосуддя», яка спростить комунікацію із судом та зменшить витрати на утримання судової системи. Беззаперечно, норми закону розширяють способи судового захисту та засоби доказування у судовому процесі, забезпечать його відкритість та прозорість, добросовісність користування процесуальними правами, компенсацію судових витрат, розумні строки розгляду справ та правову визначеність.

Визначаючи значення цього закону для реалізації реформи судоустрою та судочинства в нашій державі слід зазначити, що по-перше новий закон приведе українські правила судового процесу у відповідність із кращою європейською та міжнародною практикою, а по-друге його ухвалення є найбільш комплексним реформуванням процесуального законодавства з моменту створення неза-

лежної України. Формування нормативно-правової бази реформи супроводжується чередою організаційно-практичних заходів. Серед них - завершення формування на основі проходження кандидатами новітньої процедури - кваліфікаційного оцінювання, оновленого Верховного Суду. В той же час реформа потребує подальших системних і цілеспрямованих заходів, реалізація яких дозволить повністю виконати завдання визначенні Стратегією.

Наступним завданням є відновлення ефективної діяльності Конституційного Суду України. Перші кроки на цьому шляху вже зроблені - затверджено Регламент КСУ, впроваджено інститут конституційних скарг громадян (що, до речі, в перспективі може стати навіть дієвішим за скарги до ЄСПЛ), прийняті важливі рішення, в тому числі, й таке як рішення про незаконність оподаткування пенсій (№1-рп/2018). Крім того, на початку квітня 2018 року Конституційний Суд вперше відзвітував про свою роботу, затвердивши на своєму засіданні текст щорічної інформаційної доповіді. До речі, у такий спосіб судді КСУ комунікували з країною вперше. «Запровадження практики інформування суспільства про діяльність органу конституційної юрисдикції відповідає основним напрямам євро інтеграційного процесу в Україні, пов'язаного з проведенням соціально-економічних реформ та інституційних перетворень, доповнює систему організаційно-методичних заходів з метою висвітлення його діяльності», - зазначається у вступній частині документа.

У вищенаведеному звіті Суду окреслено основні стратегічні напрями планування діяльності КСУ. Такими напрямами визначено, зокрема: підвищення інституційної спроможності Суду шляхом застосування міжнародних стандартів, принципів та цінностей для ефективного захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина через реалізацію та розвиток інституту конституційної скарги; забезпечення доступності та відкритості конституційного судочинства через сприйняття, розвиток та імплементацію комунікаційної стратегії Суду; впровадження новітніх інформаційних та цифрових технологій у суді [83].

Серед інших важливих завдань: закінчення проведення повномасштабного кваліфікаційного оцінювання всіх суддів в Україні; початок функціонування утвореного Указом Президента України від 29 вересня 2017 Вищого суду з питань інтелектуальної власності; запровадження діяльності Служби судової охорони; створення Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, яка має забезпечити обмін документами в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу, та між учасниками судового процесу.

Таким чином реалізація завдань судової реформи є свідченням того, що в Україні поступово розпочинається новий етап функціонування судової системи. У свою чергу реформа правосуддя в Україні є ключовим елементом зміцнення правової держави.

ВИСНОВКИ

Виходячи з вищесказаного можна зробити наступні висновки:

1. Орган держави - це структурний елемент апарату держави, створений державою чи обраний напряму громадянами колектив державних службовців, котрі управлені державно-владними повноваженнями та потрібними матеріально-технічними засобами для виконання завдань і функцій держави.

Основними ознаками органів є:

- державний орган є структурним елементом апарату держави;
- ці органи мають певну економічну і організаційну відокремленість і самостійність;
- утворюється державою чи обирається народом;
- наділені нормативно закріпленими державно-владними компетенціями;
- мають характерні риси відповідної організаційної структури;
- діють на певній території;
- реалізують свої функції від імені держави;
- використовують символіку держави у офіційному порядку;
- мають відповідні повноваження, приймають юридично обов'язкові нормативні та індивідуальні акти;
- характеризуються деякими особливостями підпорядкування у процесі співпраці з іншими державними органами і установами;
- спираються у процесі здійснення своїх повноважень на організаційну, матеріальну та примусову силу держави;
- забезпечують державновладні повноваження шляхом застосування засобів виховання, переконання, заохочення, а в певних випадках і заходів примусу;
- мають особливий порядок утворення, види діяльності, характер і обсяг повноважень, форми та методи здійснення своїх функцій.

Державні органи розрізняються за такими критеріями:

- 1) місце у системі державного апарату:

- первинні, які утворюються лише народом як джерелом влади і мають представницький характер;

- вторинні, які утворюються первинними органами державної влади, виникають від них і підзвітні їм;

2) способом утворення:

- виборні, тобто обираються громадянами чи представницькими органами;

- призначувані, призначаються президентом держави чи вищестоячими органами;

- успадковані, вони передаються монархом у спадщину;

3) часом функціонування:

- постійні, ці органи створюються без обмеження строку дії для виконання основних завдань держави;

- тимчасові, вони створюються лише для вирішення невідкладних завдань, спричинених надзвичайними обставинами;

4) за способом прийняття рішень:

- одноособові, ті в котрих рішення приймаються керівником одноособово, і він несе за це персональну відповідальність;

- колегіальні, ті в котрих рішення приймаються лише після обговорення їх на голосуванні;

5) територіальні межі діяльності:

- центральні, рішення котрих розповсюджуються на всю територію та населення країни;

- федеральні, рішення котрих розповсюджуються на її суб'єктів;

- місцеві, рішення яких розповсюджуються на певну територіальну одиницю;

6) змістом та напрямом діяльності:

- законодавчі органи, ті котрі мають представницький характер та правотворчі функції;

- виконавчі органи, котрі здійснюють виконавчо-розпорядчі функції;

- судові органи, мають незалежний характер, підпорядковуються лише закону і здійснюють функції правосуддя;

- контрольно-наглядові органи, вони здійснюють контрольно-наглядові функції;

Відрізняють правові (юридичні) та організаційні (неправові) форми діяльності органів державної влади.

До правових належать: правотворча, правозастосовча, контрольна, установча, інтерпретаційна. Неправові форми діяльності органів публічної влади найбільш доцільно поділяти на організаційні й матеріально-технічні.

2. Судова система початку ХХ ст. окреслювалася процесом відродження української державності та діяльністю Центральної Ради. Створився Генеральний суд, який складався з департаментів. Наступний період історії характеризується відсутністю стійкої влади, за рахунок чого, судова система змінювалась відповідно до зміни керівництва державою. Яскравіше розвиток судової влади ілюструє період радянської державності в Україні. Так, у 1922 році запроваджувалась триланкова система судових установ - народний суд, губернський суд і Верховний суд УСРР. Також судове управління в межах своєї компетенції здійснював Народний комісаріат юстиції УРСР.

І на завершення, варто охарактеризувати передумови створення сучасної судової системи. У квітні 1992 р. Верховна Рада схвалила Концепцію судово-правової реформи. Судочинство в Україні мало здійснюватися Конституційним Судом і судами загальної юрисдикції. Сьогодні судоустрій України будується за принципами територіальності та спеціалізації. Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України. Відповідно до закону можуть діяти спеціалізовані суди.

3. Судова влада, як самостійна й незалежна гілка державної влади, має свої ознаки, які допомагають відокремити її від інших гілок державної влади.

До них належать:

- Судова влада реалізується тільки спеціальними державними органами (судами). Для реалізації судової влади законодавство надає судам всі необхідні повноваження. Судові рішення є обов'язковими на всій території нашої держави.

- Судова влада в нашій державі належить лише судам, котрі складають єдину систему судоустрою.

- Суди є право застосовчими органами. Вирішення судом справи означає, що суд застосовує норми матеріального права (кримінального, цивільного, адміністративного та ін.) до конкретного правовідношення, котре було предметом розгляду в судовому засіданні та виносить на їх основі мотивоване рішення.

- Влада здійснюється на основі та в точній відповідності до вимог процесуального закону. Саме процесуальний закон докладно регламентує порядок розгляду справ в суді, гарантує дотримання прав та законних інтересів усіх учасників судового засідання.

- Здійснення правосуддя з участю представників народу - важлива риса судової влади. У відповідності з положеннями, закріпленими в КУ народ безпосередньо бере участь в здійсненні правосуддя через присяжних (народних засідателів).

- Владний характер повноважень суду - одна із головних ознак судової влади. Вимоги та розпорядження суддів при здійсненні ними своїх повноважень обов'язкові для всіх безвинятку державних органів, організацій, фізичних чи юридичних осіб. Рішення суду (постанови, вироки) є актами застосування норм права і повинні виконуватися на всій території України, є обов'язковими для всіх осіб, котрі беруть участь у судовому процесі.

- Виконання вимог та рішень суду забезпечується державною силою. В разі потреби відповідні органи та посадові особи можуть застосовувати відповідні заходи впливу для реалізації рішень та вимог суду.

- Самостійність та незалежність судової влади. Під незалежністю судової влади слід розуміти те, що суди здійснюють свої функції без втручання кого небудь у свою діяльність. При відправленні правосуддя вони не залежать від органів законодавчої та виконавчої влади, від інших органів, організацій чи посадових осіб, від будь-яких інших осіб.

4. Судова гілка державної влади знайшла належне місце серед інших гілок влади. Вона здійснює правосуддя і виконує важливу роль - роль арбітра між гілками влади. Ця роль заключається у стримуванні законодавчої та виконавчої гілок влади в межах конституційної законності та права шляхом здійснення конституційного нагляду та судового контролю. Суд є арбітром у спорах проправо, оскільки тільки судова влада має право на здійснення правосуддя. Судова влада, є складовою народовладдя, рішення судових органів є обов'язковими для всіх державних органів, посадових осіб і громадян, вони використовують примусові повноваження державної влади.